

ΕΓΕΝΕΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Η ΛΗΣΜΟΝΗΘΕΙΣΑ ΑΠΟΨΙΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Υ Π Ο
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΔΡΑΓΑ
(Durham University)

Πασίγνωστος είναι ή υπό τών ειδικών επί τής 'Ιστορίας του Δόγματος¹ θεολόγων παραδεδεγμένη διάκρισις μεταξύ δύο χριστολογικῶν πατερικῶν τύπων, του αντιοχειανού και του αλεξανδρινού. Κατά τήν διάκρισιν ταύτην ή αλεξανδρινή Χριστολογία έρείδεται επί τών ὄρων Λ ό γ ο ς και σ ά ρ ξ έξάιρουσα τόν θεϊον παράγοντα έν τῇ θεία οικονομία, ένῶ αντίθέτως ή αντιοχειανή τοιαύτη επί τών ὄρων Λ ό γ ο ς και ἄ ν θ ρ ω π ο ς έξάιρουσα τόν ανθρώπινον παράγοντα. Οὕτω γίνεται λόγος περί Χριστολογίας τύπου Λ ό γ ο υ - σ α ρ κ ό ς ά φ' ενός, και περί Χριστολογίας τύπου Λ ό γ ο υ - ἄ ν θ ρ ώ π ο υ ά φ' έτέρου¹. 'Η διάκρισις αύτη προβάλλεται ώς τὸ λῆμμα τών χριστολογικῶν διαμαχῶν του δ' και ε' αϊῶνος και μάλιστα τών χριστολογικῶν διδασκαλιῶν τών πρωταγωνιστῶν πατέρων. Τοιοῦτος πατήρ είναι και ὁ μέγας 'Αθανάσιος 'Αλεξανδρείας, του ὁποίου ή Χριστολογία έρμηνεύεται ώς τυπική περίπτωση τής Χριστολογίας τύπου Λ ό γ ο υ - σ α ρ κ ό ς².

'Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αποδείξη ὅτι τουλάχιστον εις τήν περίπτωσιν του μεγάλου 'Αθανασίου³ ή άνωτέρω χριστολογική τυποποίησις είναι μονομερής και συνεπῶς παραπλανητική. Τά κείμενα του άγίου πατρός αποδεικνύουν σαφέστατα ὅτι ὁ ὅρος σ ά ρ ξ οὐδόλως κατέχει άπόλυτον ή αποκλειστικήν θέσιν εις τήν χριστολογικήν διδασκαλίαν του. 'Ο ὑποτιθέμενος αντιοχειανός ὅρος ἄ ν θ ρ ω π ο ς έμφανίζει εις τὰ άθανασιανά χριστολογικά κείμενα τήν αύτην συνέπειαν και συγχρότητα ὡς ὁ ὅρος σ ά ρ ξ, ή ὁ συνώνυμος

1. Πρβλ. τὰς διεξοδικὰς ἐκθέσεις του θέματος εις τὰ κάτωθι ἔργα: A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2nd ed. London 1975. J. N. D. Kelly, *Early Christian Doctrines*, 4th ed. London, 1974.

2. A. Grillmeier, μν. ἔργ. και J. N. D. Kelly, μν. ἔργ.

3. Διὰ τήν περίπτωσιν του Κυρίλλου πρβλ. C. Dratsellas, *Questions on Christology of St. Cyril of Alexandria*, Reprinted from Abba Salama, vol. VI (1974), Athens, 1974.

τούτου ὅρος σ ὤ μα⁴. Ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῶν κειμένων καὶ μάλιστα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ ἁγίου πατρὸς καταδεικνύει ὅτι αἱ χριστολογικαὶ του διατυπώσεις αἱ περὶ τοὺς ὅρους Λ ό γ ο ς καὶ σ ά ρ ξ (ἢ σ ὤ μα) ἐστιαζόμεναι, εἴθισται νὰ προηγῶνται ἢ νὰ ἔπονται παραλλήλων διατυπώσεων ἐστιαζομένων περὶ τὰς λέξεις Λ ό γ ο ς καὶ ἄ ν θ ρ ω π ο ς, ὑπαινισσόμεναι οὕτω ἀναπόσπαστον ἀμοιβαιότητα καὶ ἀλληλοεξάρτησιν⁵. Τὸ ἀθανασιανὸν τοῦτο «ἔθος» τυγχάνει ἀντίστοιχον τοῦ συμβολικοῦ τοιοῦτου, τὸ ὁποῖον διαδηλοῦται εἰς τὴν χριστολογικὴν διατύπωσιν σ α ρ κ ω θ έ ν τ α καὶ έ ν α ν θ ρ ω π ή σ α ν τ α τοῦ Συμβόλου Πίστεως τῆς πρώτης ἐν Νικαίᾳ ἁγίας οἰκουμενικῆς Συνόδου συγκληθείσης τῷ 325 μ.Χ.⁶.

Ἐὰν οἱ νικαιανοὶ ὅροι σ α ρ κ ω θ εῖ ς καὶ έ ν α ν θ ρ ω π ή σ α ς ἦσαν συνώνυμοι, ἢ συμπερίληψις ἀμφοτέρων εἰς τὴν συμβολικὴν διατύπωσιν θὰ ἦτο, ὡς εἶναι προφανές, ἀδικαιολόγητος πλεονασμός. Ἐν τούτοις, ὅπως ἐλπίζω θὰ καταδείξῃ ἡ παρούσα μελέτη, οἱ ὅροι οὗτοι ὑποδηλοῦσι διαφορετικὰς ἐννοιολογικὰς ἀπόψεις ἀντιστοιχοῦσας ἐν μέρει πρὸς τὰς διακριτικὰς ἐννοίας τῶν λέξεων σ ά ρ ξ καὶ ἄ ν θ ρ ω π ο ς ἐντὸς τοῦ διανοητικοῦ πεδίου τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ.

Ἡ ἔκθεσις τῆς ἀθανασιανῆς Χριστολογίας ὀφείλει, ἐὰν πρόκηται νὰ ἀνταποκριθῇ πλήρως καὶ πιστῶς εἰς τὰ ἀθανασιανὰ κείμενα νὰ συμπεριλαμβάνῃ ἀμφοτέρους τοὺς ὅρους σ ά ρ κ α καὶ ἄ ν θ ρ ω π ο ν ὡς καὶ τὴν παράγωγον τούτων ὀρολογίαν καὶ φρασεολογίαν, καὶ μάλιστα τοιοτοτρόπως συνδεδεμένους ὥστε νὰ διατηρῆται ἡ πλήρης εἰκὼν τῆς καθολικῆς κατανοήσεως τῆς Χριστολογίας συμφώνως πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡ ἔκθεσις τῆς Χριστολογίας τῶν πατέρων ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς συγχρόνου Ἱστορίας τοῦ Δόγματος, ἐπαρουσίασε, δυστυχῶς, τάσιν γενικοποιήσεως καὶ ἰσοπεδώσεως τῶν ἰδιαιτέρων ἐννοιολογικῶν στοιχείων τῆς πατερικῆς διανοήσεως καὶ ὀρολογίας. Τοῦτο ὀφείλετο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἰθ' αἰῶνος

4. Πρβλ. τοὺς ἀκολουθοῦντας κατωτέρω πίνακας Α' καὶ Β', Ἐπίσης πρβλ. T. E. Pollard, *Johannine Christology and the Early Church*, Cambridge, 1970, σελ. 232 κτλ. καὶ T. F. Torrance, *Theology in Reconciliation*, Geoffrey Chapman, London 1975, ch. 5 «Athanasius, A study in the formation of classical Theology», σελ. 215 κτλ.

5. Περὶ Ἐναν. 28, 57, 69, 77,

Κατὰ Ἀρ. α', 36, 38, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 62.

Κατὰ Ἀρ. β', 1, 6, 8, 9, 10⁴, 12, 14, 15, 43, 44, 47, 52, 53, 54, 61², 65, 66², 67², 69, 70, 71.

Κατὰ Ἀρ. γ', 23, 27, 28, 29², 30, 31³, 32, 33, 34, 35, 38, 43, 45, 48, 50, 51², 53, 55, 57.

6. Πρβλ. I. Καρμίρη, «Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας», Ἀθῆναι 1960, τόμ. 1ος, σελ. 87.

ὑπερίσχυσιν τῶν προκαταλήψεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τῆς ἐπιστημολογίας τῆς ἱστοριοκρατίας⁷.

Τοιαύτη γενικοποίησις ὑπῆρξε καὶ ὁ καλούμενος χριστολογικὸς τύπος Λόγου-σαρκός, ὅστις αὐστηρῶς ἐφαρμοσθεὶς προουκάλεσεν τὸν παραγκωνισμόν τῆς ἀνθρωπίνης ἀπόψεως τῆς ἀθανασιανῆς Χριστολογίας καὶ γενικῶς τῆς ἀλεξανδρινῆς τοιαύτης. Συνέπεια τῆς χριστολογικῆς ταύτης ἐκπτώσεως ὑπῆρξεν ἡ ἐπινόησις διαφόρων θεολογικῶν «προβλημάτων» καὶ ἡ προβολή των ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ πεδίου τῶν δογματικῶν χριστολογικῶν διαμαχῶν τῆς ἀρχαίας πατερικῆς περιόδου. Ὡς παράδειγμα δύναται νὰ ἀναφερθῇ ὁ εἰσέτι προβαλλόμενος «ἀπολιναρισμὸς» τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος διεμορφώθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τοῦ Δόγματος τοῦ ἰθ' αἰῶνος, χωρὶς νὰ ὑπάρχη ἔστω καὶ ἔμμεσος προϊστορία δικαιολογήσεώς του⁸. Γενικῶς, ἡ περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐν Χριστῷ ἐρώτησις, ἥτις ἀπησχόλησε καὶ ἀπασχολεῖ τοὺς ἐρευνητὰς τῆς πατερικῆς Χριστολογίας, ἠγέρθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τοῦ Δόγματος κατὰ τρόπον, ἃς ἐπιτραπῆ ἢ λέξις, ἐπιστημονικῶς ἀνάρμοστον. Διεξοδικῆ συζήτησις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς παρουσίας μελέτης. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ πλειονότης τῶν ἐρευνητῶν δὲν ἐμελέτησε πρωτίστως τὰς θεολογικὰς ἀπόψεις καὶ χριστολογικὰς θέσεις τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, ἀλλ' ἀπεπειράθη λίαν προφρόνως νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς συγγραφὰς του ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τυποποιημένης Χριστολογίας Λόγου-σαρκός καὶ μιᾶς περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεως ξένης πρὸς τὴν ἀθανασιανὴν ἀνθρωπολογίαν⁹.

Ἄν καὶ ἡ ἐρμηνεία καὶ ἀξιολόγησις τῶν ἱστορικῶν θεολογικῶν θέσεων εἶναι ὅπωςδῆποτε γνησία καὶ μάλιστα ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐν γένει θεολογικὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευνα, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θὰ πρέπει νὰ ἔπεται τῆς ἀκριβοῦς ἱστορικῆς κατανοήσεως τῶν θέσεων τούτων. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Δόγματος ὀφείλει πρωτίστως νὰ ἀποκαλύπτῃ τὴν ἱστορικὴν θέσιν ἢ θέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν θεολόγων τῆς διερευνουμένης ἐποχῆς ἀναφορικῶς πρὸς τὰς τότε ἐγεγνησασ ἐρωτήσεις, καὶ ἀκολούθως νὰ τὰς συγκρίνῃ καὶ νὰ τὰς ἀξιολογῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θέσεων τῆς ἐποχῆς του.

7. Περὶ τούτου ἐκτενῶς πραγματεύεται τὸ θαυμάσιον σύγγραμμα τοῦ Ν. Μαρτσόκα, *Γένεσις καὶ Οὐσία τοῦ Ὁρθοδόξου Δόγματος*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 2, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1969.

8. Διὰ πλήρην συζήτησιν τοῦ θέματος πρβλ. Grillmeier, μν. ἔργ.

9. Πρβλ. Χ. Κωνσταντινίδου, Ἐδίδασκεν ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὅτι εἶχεν ὁ Κύριος ἀνθρωπίνην ψυχὴν; Ὁρθοδοξία (1954), σελ. 286-293, 446-452 (1955), σελ. 92-98 (1956), σελ. 69-78. Ἐπίσης Ortiz de Urbina, *L' anima humana di Christo secondo S. Atanasio*, *Orientalia Christiana Periodica*, tom. 20 (1954), 27-43. J. Roldanus, *Le Christ et l' homme dans la theologie d' Athanase d' Alexandrie*, Leiden 1968, 252-276. G. D. Dragas, «St. Athanasius' two Treatises 'Contra Apollinarem', second thoughts on the research of the critics», Abba Sallama, Athens 1975, 92-96.

Εἰς τὴν παροῦσα μελέτη γίνεται εἰσαγωγικὴ τρόπον τινὰ προσπάθεια κατανόησεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀπόψεως τῆς ἀθανασιανῆς Χριστολογίας καὶ οὐχὶ τῆς σωματικῆς ἢ σαρκικῆς τοιαύτης, καθ' ὅσον ἡ τελευταία ἔχει τύχει ἐκτενεστέρας διερευνήσεως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Δόγματος. Γὰρ ἐρευνηθέντα ἐπὶ τοῦ προκειμένου κείμενα εἶναι, τὸ Κατὰ Ἑλληνῶν, τὸ Περὶ Ἐνανθρωπήσεως καὶ οἱ Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγοι, α, β, γ.

Τὸ πρῶτο βῆμα εἰς τὴν παροῦσα ἔρευνα εἶναι ἡ συλλογὴ τῶν δεδομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀθανασιανῶν κειμένων. Τοῦτο ἐπετεύχθη διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐκτίθεται εἰς τοὺς κάτωθι πίνακας, ὅπου α δηλοῖ γενικὴν καὶ β χριστολογικὴν συχνότητα.

Πίναξ Α.

Συχνότης τοῦ ἔρου ἀνθρώπου εἰς τὰ ἀθανασιανὰ κείμενα συγκριτικῶς πρὸς τοὺς ἔρους σὰρξ καὶ σῶμα.

	ἄνθρωπος		σὰρξ		σῶμα	
	α	β	α	β	α	β
Κ. Ἑλλ.	139	—	1	—	75	—
Π. Ἐναν.	213	55	7	6	172	126
Κ. Ἀρ. α'	135	106	39	34	20	19
Κ. Ἀρ. β'	155	108	70	56	33	26
Κ. Ἀρ. γ'	155	36	116	109	66	52

Πίναξ Β.

Συχνότης τῶν παραγῶγων ἔρων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ σώματος

	Κ. Ἑλλ.		Π. Ἐναν.		Κ. Ἀρ. α'		Κ. Ἀρ. β'		Κ. Ἀρ. γ'	
	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β
ἀνθρώπειος	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
ἀνθρώπινον (τὸ)							7	7		
ἀνθρώπινος	8	—	26	21	8	8	14	7	30	27
ἀνθρωπίνως					5	5	3	1	21	20
ἀνθρωπόμορφος	1	—								
ἀνθρωπότης			2	2	2	2	1	1	4	4
ἐνανθρωπέω			2	2						
ἐνανθρώπησις			11	11	3	3	3	3		

σαρκικὸς	2	—				1	1	1	1	
σαρκικῶς								7	7	
ἔνσαρκος					5	5	3	3	2	2
σωματικὸς	5	—	4	2	2	1	4	4		
σωματικῶς			2	2	1	1	2	1	2	1
σωματοειδῆς	1									
ἐνσώματος					1	1	1	1		
ἐνσωμάτωσις			1	1						

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στατιστικῆς ἀναλύσεως καὶ ἰδιαιτέρως τῆς συστηματικῆς μελέτης ὅλων τῶν περιπτώσεων, γίνεται πρόδηλον ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατέχει οὐσιαστικὴν καὶ μάλιστα πρωταρχικὴν θέσιν εἰς τὴν Χριστολογία τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου. Παράλληλον θέσιν διεκδικοῦν καὶ οἱ ἄρξ καὶ σῶμα. Οὕτω τίθεται τὸ ζήτημα τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τῶν διακριτικῶν θεολογικῶν ἐνοιῶν τῶν τριῶν τούτων ἀθανασιανῶν χριστολογικῶν ὄρων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἐννοιολογικῶν συσχετισμῶν των. Τοῦτο δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν χριστολογικῶν διατυπώσεων αἱ ὁποῖαι ἐρεῖδονται ἐπ' αὐτῶν, καὶ αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν συντακτικὴν ὁμοιογένειαν. Ἡ ὁμοιογένεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου καθορίζεται ἀπὸ τὸ κοινὸν ὑποκείμενον καὶ τὴν ἄμεσον σύνδεσιν τοῦ πρὸς τοὺς τρεῖς διερευνομένους ὄρους ἐνέχοντας θέσιν ἀμέσου ἀντικειμένου εἰς τὰς ἐν λόγῳ διατυπώσεις. Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ διακρίνωμε τρεῖς ομάδας διατυπώσεων ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τοὺς τρεῖς ὑπὸ ἔρευναν ὄρους.

ὁ μ α ς α¹⁰

ὁ Λόγος ἐφάνη ἄνθρωπος

ὁ Λόγος ἐπεφάνη ἄνθρωπος

ὁ Λόγος φανεῖς ἄνθρωπος

ὁ Λόγος γενόμενος¹¹ ἄνθρωπος

10. Διὰ τὸ ρῆμα «φαίνεσθαι», ὄρα: Περὶ Ἐναν. 24, 51, 57, 67, 69. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι δὲν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀθανάσιος τὸ ρῆμα τοῦτο εἰς τοὺς Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγους τοῦ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν. Τὸ χρησιμοποιεῖ διὰ νὰ δηλώσῃ δοκητισμὸν.

11. Διὰ τὸ ρῆμα «γίγνεσθαι», ὄρα: Περὶ Ἐναν. 24, 28, 69, 77.

Κατὰ Ἀρ. α', 14, 25, 36, 38³, 39³, 40, 42², 43², 44, 45, 46², 47², 48⁴, 50, 53, 55, 60.

Κατὰ Ἀρ. β', 1², 4, 8⁴, 9, 10², 11², 13⁴, 14, 16, 43, 44, 47, 51, 53², 54³, 56³, 61³, 67³, 69.

Κατὰ Ἀρ. γ', 18, 23, 27², 29², 30², 31⁴, 32³, 33, 34, 35, 38, 39², 40, 43³, 45, 46, 51, 53², 55², 56.

ὁ Λόγος γεγένηται ἄνθρωπος

ὁ Λόγος γεγονώς ἄνθρωπος

ὁ μ α ς β' ¹²

ὁ Λόγος ἐγένετο σὰρξ

ὁ Λόγος γέγονεν σὰρξ

ὁ Λόγος λαβὼν σάρκα

ὁ Λόγος φορῶν σάρκα

ὁ Λόγος προσλαβὼν σάρκα

ὁ μ α ς γ' ¹³

ὁ Λόγος λαβὼν σῶμα

ὁ Λόγος φορέσαι σῶμα

ὁ Λόγος ἔσχε σῶμα

ὁ Λόγος ἐνδυσάμενος σῶμα

Αἱ διατυπώσεις αὗται συνδέονται διὰ τοῦ κοινοῦ ὑποκειμένου ὁ Λόγος. Αἱ διαφοραὶ τῶν ἐμφανίζονται εἰς τὰ ρήματα καὶ τὰ ἀντικείμενα.

Ὡρισμένα ὅμως ἐκ τῶν ρημάτων ἐμφανίζονται εἰς διατυπώσεις ἀνηκούσας εἰς διαφορετικὰς ομάδας καὶ ὑποδηλοῦσι, ὡς εἶναι εὐλογον, ταυτόσημα ἢ ἰσοδύναμα ἀντικείμενα. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν «κοινῶν» τούτων ρημάτων μᾶς παρέχει τὴν δυνατότητα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν τῶν τριῶν ὄρων καὶ συνεπῶς τὴν ἐννοιολογικὴν ἐνδοσχέσιν καὶ διαφοροποίησιν τῶν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀθανασιανῆς Χριστολογίας. Ἡ α' ὁμάς διατυπώσεων χρησιμοποιεῖ τὰ ρήματα φάινεσθαι καὶ γίγνεσθαι. Τὸ ρῆμα γίγνεσθαι χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὴν β' ὁμάδα, οὐδέποτε ὅμως εἰς τὴν γ'. Ἐκ τούτου συνάγονται αἱ ἀκόλουθοι σχέσεις:

$$(1) \text{ ἄνθρωπος} = \text{σὰρξ}$$

$$(2) \text{ ἄνθρωπος} \neq \text{σῶμα}$$

Ἐκτὸς τοῦ ρήματος γίγνεσθαι ὅλα τὰ ρήματα τῆς ὁμάδος β' ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν ὁμάδα γ'. Ἐκ τούτου προκύπτουν αἱ ἀκόλουθοι σχέσεις:

$$(3) \text{ σὰρξ} \neq \text{σῶμα}$$

$$(4) \text{ σὰρξ} = \text{σῶμα}$$

Δεδομένου ὅτι ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἀποδέχεται ἀμφοτέρας τὰς σχέσεις (3) καὶ (4), ἔπεται ὅτι διακρίνει σημασιολογικῶς μεταξύ δύο ἐννοιῶν τοῦ ὄρου σὰρξ, τὰς ὁποίας χάριν σαφηνείας δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν σὰρξ¹

12. Πρβλ. Κατὰ Ἄρ. α', 41³, 42, 43, 44⁴, 47, 50, 51, 53², 60², 62, 64, κτλ.

13. Πρβλ. Περὶ Ἐναν. 1, 4, 8⁴, 9³, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 20, κτλ.

καὶ σ ἄ ρ ξ². Ἡ σ ἄ ρ ξ¹ εἶναι ταυτόσημος ἢ συνώνυμος πρὸς τὸν ὄρον ἄ ν θ ρ ω π ο ς¹⁴, ἐνῶ ἡ σ ἄ ρ ξ² εἶναι συνώνυμος πρὸς τὸν ὄρον σ ῶ μ α. Τοῦτο ὑπαινίσσεται ὅτι αἱ δύο ἐννοιαὶ τοῦ ὄρου σ ἄ ρ ξ ἀποτελοῦν τὴν κλειδα τῆς κατανοήσεως τῶν ἐννοιῶν ἄ ν θ ρ ω π ο ς καὶ σ ῶ μ α καὶ ἀντιστρόφως¹⁵. Περαιτέρω διερεύνησις τῶν ρημάτων τούτων ὀδηγεῖ εἰς τὰς ἐξῆς λίαν χρησίμους παρατηρήσεις. Ἡ σ ἄ ρ ξ¹ συνδέεται μὲ τὸ ρῆμα γ ἰ γ ν ε σ θ α ἰ τὸ ὁποῖον οὐδέποτε συντάσσεται μὲ τὴν σ ἄ ρ κ α². Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ρήματος γ ἰ γ ν ε σ θ α ἰ καὶ τῶν ὑπολοίπων ρημάτων τὰ ὁποῖα συντάσσονται μὲ τὴν σ ἄ ρ κ α² εἶναι βαρυσήμαντος καὶ κρίσιμος. Τὸ γ ἰ γ ν ε σ θ α ἰ εἶναι ἀμετάβατον ρῆμα ἀπαντῶν μόνον εἰς τὴν μέσσην καὶ παθητικὴν φωνήν, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ρήματα τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὰς διατυπώσεις τῶν ὁμάδων β' καὶ γ' εἶναι ὅλα μεταβατικά καὶ ἀπαντοῦν εἰς τὴν ἐνεργητικὴν φωνήν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ὄρος σ ἄ ρ ξ¹ καὶ ὁ ἀντίστοιχός του ἄ ν θ ρ ω π ο ς δηλοῦσι πράξιν τελουμένην ἐπὶ - τοῦ - Λόγου, ἐνῶ ὁ ὄρος σ ἄ ρ ξ² καὶ ὁ συνώνυμός του σ ῶ μ α πράξιν τελούμενην ὑπὸ-τοῦ-Λόγου. Ἡ πρώτη πράξις εἶναι ἐνέργεια «ἐσωτερική», ἐνῶ ἡ δευτέρα «ἐξωτερική», ἀμφότεραι ὅμως συνδέονται ὀντολογικῶς μὲ τὸν Λόγον. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι ἡ διάκρισις τοῦ ὄρου ἄ ν θ ρ ω π ο ς ἀπὸ τοῦ ὄρου σ ῶ μ α τ ο ς πρέπει νὰ γίνῃ κατανοητὴ ὡς διάκρισις ἐνεργείας ἐπιτελουμένης ἐπὶ-τοῦ-Λόγου ἀπὸ ἐνεργείας ἐπιτελουμένης ὑπὸ-τοῦ-Λόγου. Κατὰ συνέπειαν, ἡ Χριστολογία τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου συμπεριλαμβάνει δύο οὐσιαστικὰς ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι εἶναι δυναμικαὶ καὶ περιγράφονται μὲ τὰ ρήματα γ ἰ γ ν ε σ θ α ἰ καὶ λ α μ β ἄ ν ε ἰ ν καὶ τὰ οὐσιαστικὰ ἄ ν θ ρ ω π ο ς ἢ σ ἄ ρ ξ¹ καὶ σ ῶ μ α ἢ σ ἄ ρ ξ². Τὰ ρήματα μᾶς παρουσιάζουν ἀντιστοίχως τὴν ἀμετάβατον καὶ μεταβατικὴν ἐνέργειαν τοῦ Λόγου ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως καὶ ἐνσαρκώσεώς Του, ἐνῶ τὰ οὐσιαστικὰ μᾶς ὑποδηλοῦν τὴν ὀντολογίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως.

Διὰ τὴν περαιτέρω κατανόησιν τοῦ ἀκριβοῦς περιεχομένου τῶν δύο τούτων ἀθανασιανῶν χριστολογικῶν ἀπόψεων εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξευρενησώμεν τὸ περιεχόμενον τῶν ὄρων ἄ ν θ ρ ω π ο ς καὶ σ ῶ μ α εἰς τὴν διάνοησιν τοῦ ἁγίου πατρός. Ἀμφότεροι οἱ ὄροι εἶναι ἀνθρωπολογικοὶ καὶ τοῦτο βεβαίως εἶναι φυσικὸν ἐὰν ὑπομνησθῇ ἐνταῦθα ἡ στενωπότης σχέσις χριστολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Ἀθανασίου¹⁶. Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ὅτι

14. "Ὅτι ἄ ν θ ρ ω π ο ς = σ ἄ ρ ξ¹, πρβλ. Κ α τ ἄ Ἀ ρ. γ', 30: «...ἀπὸ δὲ τῶν Εὐαγγελίων θεωρεῖται τὸν Κύριον γενόμενον ἄνθρωπον. Ὁ Λόγος γάρ, φησί, σὰρξ ἐγένετο». Ἐνταῦθα εἶναι προφανὲς ὅτι γενόμενον ἄνθρωπον = ἐγένετο σ ἄ ρ ξ, καὶ τοῦτο οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι, ἄ ν θ ρ ω π ο ς = σ ἄ ρ ξ. Εἰς τὸ ἴδιον κεφάλαιον ἀπαντᾶται ἡ χαρακτηριστικὴ ρῆσις, « Ὁ Λόγος γάρ, ὡς εἶπεν ὁ Ἰωάννης, σὰρξ ἐγένετο » τῆς Γραφῆς ἕθους ἐχούσης λέγειν σάρκα τὸν ἄνθρωπον, ὡς διὰ Ἰωήλ...».

15. Δέον νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ σ ἄ ρ ξ¹ οὐδέποτε χωρίζεται ἀπὸ τὴν σ ἄ ρ κ α² παρ' Ἀθανασίῳ. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς εἰς τὴν ἀκόλουθον ρῆσιν του: «...οἱ μὲν ἄνθρωποι ἕνεκα τοῦ εἶναι καὶ ὑφ'εστάναι σάρκα περιβέβληνται» (Κ α τ ἄ Ἀ ρ. β', 10).

16. Περὶ τῆς στενωπότης σχέσεως Χριστολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας παρ' Ἀθανασίου

ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ ἁγίου πατρὸς ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἡ κλειὴ διὰ τὴν κατανόη-
σιν τοῦ περιεχομένου τῶν ὅρων ἄ ν θ ρ ω π ο ς καὶ σ ῶ μ α.

Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ὡς διατυποῦται εἰς τὰ ἀρ-
χικά του ἔργα *Κατὰ Ἑλληνῶν καὶ Περὶ Ἐνανθρωπήσεως*¹⁷
παρουσιάζει μίαν σημαντικὴν διττότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ συνισταμένη
δύο μεταβλητῶν, μιᾶς θεολογικῆς ἢ λογικῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν δυναμικὸν
συσχετισμὸν τοῦ δημιουργοῦ Λόγου πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ μιᾶς σωματικῆς
ἢ κτιστῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν συσχετισμὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν κτιστὴν
δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην γίνεται ὁ ἄνθρωπος *λογικός*,
κατ' εἰκόνα τοῦ Λόγου, ἐνῶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐξελλίσσεται *σωματικῶς*
ἐντὸς τῶν σωματικῶν πλαισίων τῆς δημιουργίας. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῆς
γλώσσης τοῦ Ἀθανασίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ
ὅρος ἄ ν θ ρ ω π ο ς ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν λογικὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου,
μίαν *creatio continua*, ἃν καὶ αἱ διαστάσεις του εἶναι ἀναμφιβόλως καθολικαὶ
καὶ συνεπῶς ἐναγκαλιζονται τὸ καθόλου εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπ' ἐναντίας,
ὁ ὅρος *σῶμα* εἶναι ἐξ ἴσου δυναμικὸς ἀλλὰ ἀναφέρεται εἰς μίαν *creatio conti-*
nuum διαφοροτικοῦ ἐπιπέδου, τοῦ ἐπιπέδου τῆς λοιπῆς δημιουργίας. Ἀξιοση-
μείωτον εἶναι ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος χρησιμοποιεῖ τὰς προσω-
πικὰς ἀντωνυμίας ὡς συνωνύμους τοῦ ὅρου ἄ ν θ ρ ω π ο ς καὶ ὅτι ὀμιλεῖ περὶ
τοῦ *σῶματος* ὡς κινουμένου τρόπον τινὰ ὑπὸ τῆς προσωπικῆς ἀντωνυ-
μίας ἢ τοῦ ὅρου ἄ ν θ ρ ῶ π ο υ, κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα παυλείους ἀνθρω-
λογικὰς διατυπώσεις¹⁸. Ἐκ τούτου ἐπεταὶ ὅτι ὁ ὅρος ἄ ν θ ρ ω π ο ς εἶναι ὅρος
ὑποστατικὸς καὶ προσωπικὸς (κατὰ τὴν νεο-νικαιανὴν θεολογικὴν ἀντίληψιν
ἐφαρμοζομένην ἐνταῦθα ἀνθρωπολογικῶς), ἐνῶ τὸ *σῶμα* ἀφορᾷ τὴν κτιστὴν
οὐσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Ἀλλὰ τότε ἡ ἀνθρωπίνη γένεσις τοῦ Λόγου ἐν
Χριστῷ πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὑποστατικὴ γένεσις καὶ ἡ σωματικὴ ὡς οὐ-
σιαστικὴ. Συμπεραίνομεν οὕτω, ὅτι ἡ ἀθανασιανὴ Χριστολογία περιλαμβάνει
μίαν ἀνθρωπολογικὴν ὑποστατικὴν γένεσιν τοῦ Λόγου καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Λόγου
ἀνθρώπου γενομένου ὑποστατικῶς ἀνάληψιν τῆς συγκεκριμένης ἀνθρωπίνης
κτιστῆς φύσεως. Ἡ ὑποστατικὴ γένεσις εἶναι τὸ *κατ' εἰκόνα* (ἢ ἡ
κατ' εἰκόνα *χάρις* κατὰ τὴν ἀθανασιανὴν ἔκφρασιν), ἐνῶ ἡ ἀνάληψις

σίω πρβλ. τὴν διεξοδικὴν μελέτην τοῦ J. R o l d a n u s καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ N. M α τ σ ο ὑ -
κ α, Θεολογία καὶ Ἀνθρωπολογία κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, Τόμος Ἐβόρτιος Χιλιοστῆς
Ἐξακοσιοστῆς Ἐπετείου Μεγάλου Ἀθανασίου, Θεσσαλονίκη 1974. Ἐπίσης C. K a n -
n e n g i e s s e r, Athanasius of Alexandria and the foundation of traditional Chris-
tology, Theological Studies, 34 (1973), 103-113.

17. *Κατὰ Ἑλλ.* 2, *Περὶ Ἐναν.* 2, 3.

18. Πρβλ. Α' Κορ. 13:3, Β' Κορ. 5:6, 8, 10, 12:2,3, Γαλ. 6:17, Φιλ. 1:20, καὶ
Lucien Gerfaux, The Christian in the Theology of St. Paul, Herder and
Herder, New York 1967, 201-202 «anthropological corollary».

τῆς κτιστῆς μας φύσεως εἶναι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα (τὸ ἡμέτερον σῶμα κατὰ τὸν Ἀθανάσιον). Πρέπει νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἀθανασιανὴ θεώρησις τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως εἶναι ἀλληλένδετος μὲ τὸ μυστήριον τῆς χάριτος τὸ ὁποῖον διὰ τὸν ἅγιον πατέρα κατανοεῖται ὡς τὸ μυστήριο τοῦ λογικοῦ συσχετισμοῦ τοῦ θείου Λόγου πρὸς τὰ κτίσματά Του τοὺς ἀνθρώπους καθ' ὃ καθίστανται οἱ ἄνθρωποι λογικοὶ (κατὰ τὸν Λόγον) καὶ θεοποιούμενοι. Ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις (ἡ πρόσωπο, συνειδῶς, ἡγεμονικόν, ψυχὴ λογικὴ) δὲν ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἀριστοτελικῶς ὡς στοιχεῖον ἀνῆκον εἰς τὸ κτιστὸν ἀνθρώπινον ὄν *per se*, ἀλλ' εἶναι τὸ *χάρισμα* τικὸν πλέον τι, τὸ δυναμικὸν δῶρον τὸ συνδέον ὑποστατικῶς τὸν Λόγον καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι τὸ μυστήριο τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον χορηγουμένης λογικῆς χάριτος ἢ θεοποιούσης χάριτος, τὸ μυστήριο τοῦ κατ' εἰκόνα, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸν τοποθετεῖ ὑπεράνω τοῦ γενικοῦ μυστηρίου τῆς χάριτος τῆς δημιουργίας καὶ προνοίας τοῦ κόσμου. Ἐν τελευταία ἀναλύσει τὸ μυστήριο τοῦτο τῆς προσωπικῆς ὑποστατικῆς συνδέσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Λόγου καὶ τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ μυστήριο τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὴν καταβολὴν τοῦ κόσμου. Περὶ ταύτης τῆς κατ' εἰκόνα χάριτος μᾶς ὁμιλεῖ ἀνθρωπολογικῶς ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὸ Περὶ Ἐνανθρωπήσεως ἔργον του καὶ μᾶς τὴν ἐκθέτει ὡς συνεπαγομένην μετὰδοσιν τῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου¹⁹. Ἡ μετάδοσις αὕτη συνδέεται εἰς τοὺς Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγους μετὰ τὴν δωρεάν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὴν ὁποίαν ἀνακαινοῖ ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ πρωτίστως ἐν ἑαυτῷ ἀνθρώπῳ γεγονότι καὶ δι' ἑαυτοῦ ὡς θεανθρώπου χορηγεῖ ταύτην εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις προϋποθέτει τὸν Λόγον (ἐξ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν), ὡς τὸ κατ' εἰκόνα καθίσταται ἀνόητον χωρὶς τὴν Εἰκόνα. Οὕτως ἡ ἀθανασιανὴ ἀντίληψις τῆς ἀνθρωπολογίας περιλαμβάνει πρωτίστως τὸ ὑπαρξιακὸ καὶ δυναμικὸ μυστήριο τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ πλαίσιον τῆς δημιουργίας τὸ ἀνθρωπολογικὸ τοῦτο μυστήριο ἐκφράζεται διὰ τοῦ ῥήματος *λογόῦσθαι*²⁰ ἐνῶ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς οἰκονομίας διὰ τοῦ ῥήματος *υἱοποιεῖσθαι*²¹.

19. Περὶ Ἐναν. 3.

20. Πρβλ. Κατὰ Ἀρ. γ', 33, ὡς καὶ τὴν συνώνυμον διατύπωσιν γίγνεσθαι τὸν ἄνθρωπον λογικόν, ἀπαντῶσαν εἰς τὰς κάτωθι περιπτώσεις: Περὶ Ἐναν. 3, 6, 11, 13. Πρβλ. ἐνταῦθα καὶ Ν. Ματσούκα, μν. ἔργ., σελ. 75.

21. Τὸ «υἱοποιεῖσθαι» ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τοὺς Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγους, ὅπου διακρίνει ὁ Ἀθανάσιος τὸν αἰώνιον καὶ κατὰ φύσιν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς θέσει υἱούς. Πρβλ. Κατὰ Ἀρ. α', 38, «...αὐτὸς υἱοποίησεν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ, καὶ ἐθεοποίησε τοὺς ἀνθρώπους γενόμενος αὐτὸς ἄνθρωπος». Ἀὐτόθι, 39, «...οὔτε γὰρ υἱοθεσία γένοιτ' ἂν χωρὶς τοῦ ἀληθινοῦ Υἱοῦ». Ἐπίσης Κατὰ Ἀρ. β', 61, ὅπου μεταξὺ

Μεταξύ δημιουργίας και οικονομίας ἐμφιλοχωρεῖ τὸ ἀνθρώπινο ρῆμα ἀλογοῦσθαι²² τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως καὶ ἁμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνεπῶς τὸ πρόβλημα τῆς δυναμικῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ὑποστατικῆς συσχετίσεώς του. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνθρωπίνου ἀλογοῦσθαι εἶναι κατάστασις στατική. Ὁ ἄνθρωπος μένει ἐν τῷ θανάτῳ ὑποστατικῶς²³ ἐνῶ τὸ κτιστὸ εἶναι του, τὸ σῶμα, ὑποτάσσεται εἰς διάλυσιν καὶ φθοράν. Ἡ ὑπόστασις δὲν ἐξαφανίζεται, διότι δὲν εἶναι, ἐν τελευταία ἀναλύσει, ἀπόλυτον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ σχέσις της πρὸς τὸν Λόγον δὲν ἔχει παραβίασθῆ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νὰ τὴν κρατεῖ διὰ τῆς κρίσεως καὶ δικαιώσεώς της. Τὸ γεγονός ὅτι καθίσταται ἄλογος, θεωρουμένη ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ πεπτακότος ἀνθρώπου, δὲν συνεπάγεται κατάλυσιν τοῦ γεγονότος ὅτι παραμένει ἔλλογος ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Λόγου. Ὁ δημιουργὸς Λόγος τὴν διατηρεῖ ἐν κρίσει καὶ δικαιῶσει διὰ τὴν θείαν ἀγαθότητα καὶ φιλανθρωπίαν. Ἡ θεία ἀγαθότης καὶ φιλανθρωπία κρίνει τὸν ἄνθρωπον σωτηριολογικῶς! Ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει ἐντὸς τῶν πεπερασμένων κτιστῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος καὶ συγκεντροῦται εἰς τὴν κατάβασιν τοῦ Λόγου ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει. Ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος καταλλάσσει ὡς ἄνθρωπος ἐπὶ πάντων καὶ ὑπὲρ πάντων τὴν κρίσιν μὲ τὴν δικαιῶσιν διὰ τῆς καθ' ὅλου ἀνθρωπίνης οικονομίας τῆς ζωῆς τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ οὕτω σώζει τὰς ὑποστάσεις ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ θανάτου καὶ ἀνακαινίζων τὰ σώματά των ἐκ τῆς διαλύσεως καὶ φθορᾶς. Ὑπὸ τὸ φῶς τοῦτο ἡ ἀνθρωπίνη ἄποψις τῆς Χριστολογίας τοῦ Ἀθανασίου συνδέεται ἀμοιβαίως μετὰ τῆς σωτηριολογίας καὶ ἐπιλύει ἐν τῷ θεανθρώπῳ τὸ ἐκ τῆς ἁμαρτίας προκύψαν πρόβλημα εἰς τὸν συσχετισμὸν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ἄποψις τῆς Χριστολογίας τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου διατυποῦται ποικιλοτρόπως εἰς τὰ ἀθανασιανὰ κείμενα καὶ ἡ ἐξερεύνησις τῶν ἀνθρωπίνων τούτων χριστολογικῶν διατυπώσεων ἐφάπτεται ἀμέσως τοῦ σκοποῦ τῆς παρουσίας μελέτης. Αἱ κύριαι αὗται διατυπώσεις εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: α) ὁ Λόγος γέγονεν ἄνθρωπος, β) ὁ Λόγος ὡς ἄνθρωπος, γ) ὁ Λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, δ) μὴ ἄνθρωπος ὁ Λόγος²⁴.

ἄλλων τονίζεται, ὅτι, «...οἱ ἄνθρωποι λαμβάνοντες τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, γίνονται τέκνα δι' αὐτοῦ... ἢ ὅτι... «ἡμεῖς θέσει καὶ κατὰ χάριν γινόμεθα υἱοί». Πρβλ. καὶ Κατὰ Ἀρ. γ', 19, 20.

22. Περὶ Ἐναν. 13.

23. Περὶ Ἐναν. 3.

24. Ὁ καθηγητὴς C. Kannengiesser διακρίνει γενικῶς εἰς τὸ Περὶ Ἐναν. δύο ομάδας ἀνθρωπίνων διατυπώσεων affirmations de la transcendance de Logos καὶ affirmations de la pleine réalité de l' Incarnation, ἀν καὶ δὲν ἐπιχειρεῖ ἐννοιολογικὴν διερεύνησίν των, Πρβλ. Athanase of d' Alexandrie, Sur L' In-

α) ὁ Λόγος γέγονεν ἄνθρωπος²⁵.

Ἡ διατύπωσις αὕτη εἶναι ἡ σπουδαιότερα καὶ διὰ τοῦτο χρῆζει διεξοδικῆς ἐξερευνησέως, κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὰ λογικὰ ἐπακλόουθά του διὰ τὴν ἀθανασιανὴν Χριστολογία. Ἐὰν ὁ ὅρος ἄνθρωπος ἔχη ὑποστατικὴν ἔννοιαν κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἐπιχειρηματολογία, τότε ἡ ἀνωτέρω διατύπωσις ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ θεία Ὑπόστασις τοῦ Λόγου ἔχει γίνεαι ἀνθρωπινὴ ἐν τῇ σωτηριώδη ἐν Χριστῷ οἰκονομίᾳ²⁶! Τὸ ἐπιθετὸ ἄνθρωπίνῃ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ ἐνταῦθα καὶ νὰ ληφθῇ ὑπὲρ ὅψιν ἡ ἀθανασιανὴ ἀντίληψις τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως κατὰ τὸ ἀθανασιανὸ ἀνθρωπολογικὸ πρότυπο τοῦ κατ' εἰκόνα, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε γίνεται οὐσιαστικὸ διότι ἀναφέρεται εἰς «ἐπιθετικὴν πραγματικότητα» συνδεδεμένην μυστηριωδῶς καὶ χαρισματικῶς μὲ τὴν αἰωνίαν ὑπόστασιν τοῦ Δημιουργοῦ Λόγου καὶ εἰδικῶς μὲ τὴν ἐνέργειάν Του πρὸς τὰ ἔξω²⁷. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐνισχύεται ὑπὸ τῆς ρητῆς ἀθανασιανῆς δηλώσεως, ὅτι τὸ γίγνεσθαι τοῦ Λόγου ἐν τῇ οἰκονομίᾳ δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ οὔτε οὐσιαστικῶς οὔτε ὑπαρξιακῶς καθ' ἑσὸν δὲν ἐνέχεται τῆς θείας οὐσίας²⁸ οὔτε ὑποδηλοῖ ἀρχὴν τοῦ εἶναι τοῦ Incarnation du Verbe, Sources Chrétiennes, No 199. Les Éditions du Cerf, Paris 1973, σελ. 8-51.

25. Ἐνθ' ἄν., ὑποσημείωσις 11.

26. Πρβλ. τὴν ἀκλόουθον σαφειστάτην καὶ τυπικὴν ἀθανασιανὴν ρῆσιν: Κατὰ Ἀρ. γ', 29: «Σκοπὸς τοίνυν οὗτος καὶ χαρακτήρ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὡς πολλάκις εἶπομεν, διπλὴν εἶναι τὴν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελίαν ἐν αὐτῇ: (1) ὅτι τε ἀεὶ Θεὸς ἦν καὶ Υἱὸς ἐστὶ, Λόγος ᾧν καὶ ἀπαύγασμα καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς: (2) καὶ ὅτι ὕστερον, δι' ἡμᾶς σάρκα λαβὼν ἐκ Παρθένου τῆς Θεοτόκου Μαρίας, ἄνθρωπος γέγονε».

27. Πρβλ. Περὶ Ἐναν. 17: ἐκτὸς «... ἐστὶν τοῦ παντὸς κατ' οὐσίαν μὲν ὁ Λόγος ἐν πᾶσι δὲ ἐστὶ ταῖς ἑαυτοῦ δυνάμεσι... περιέχων τὰ ὅλα καὶ μὴ περιεχόμενος». Ἐπίσης Κατὰ Ἀρ. β', 51: «...καὶ ὁ Λόγος δέδωκεν ἐαυτὸν εἰς τὸ συγκαταβῆναι καὶ ὁμοιωθῆναι τοῖς ἔργοις: ὅπερ διὰ μὲν τῆς, ἔκτισε, λέξεως, ἡμῖν δεδήλωκε, διὰ δὲ τοῦ προφήτου Ἡσαίου τὸ ὅμοιον σημεῖον θέλων, πάλιν λέγει: 'Καὶ νῦν οὕτω λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δούλου ἐαυτοῦ, τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ πρὸς αὐτόν, καὶ Ἰσραὴλ'. Τὸ ἔργον ἐνταῦθα ὑποδηλοῖ τὴν προσωπικὴν ἀντανυμίαν ἡμῶν καὶ συνεπῶς ἀναφέρεται εἰς τὰ «πρόσωπά» μας ὡς ἔργα τοῦ Λόγου.

28. Κατὰ Ἀρ. α', 60: «...ἀκουέτωσαν, ὅτι οὐ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ γεγενῆσθαι σημαίνει ὁ Παῦλος, ὁ εἰδὼς αὐτὸν Υἱὸν καὶ Σοφίαν, καὶ ἀπαύγασμα, καὶ εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' εἰς τὴν τῆς Διαθήκης διακονίαν τὸ 'γενέσθαι' καὶ νῦν λογίζεται, καθ' ἣν ὁ ποτὲ βασιλεύων θάνατος κατηργήθη».

Ἀυτόθι, 62: «...τίνι πάλιν οὐκ ἐστὶ φανερόν, ὅτι οὐκ ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ Λόγου ἔλεγε τό, 'γενόμενος', ἀλλ' ἐπὶ τῆς δι' αὐτοῦ γενομένης διακονίας;»

Κατὰ Ἀρ. β', 9: «...Οὐκοῦν περὶ τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας τοῦ Λόγου γράφων ὁ Παῦλος ἔλεγε, 'πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν', καὶ οὐ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Λόγου».

Ἀυτόθι, 11-12: «...τῇ δὲ οἰκονομίᾳ κατ' εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς, ἐποιήθη δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος καὶ συνίσταται; ... Ἐἴως γὰρ ὁμολογεῖται γενόμενος ἄνθρωπος, οὐδὲν διαφέρει λέγειν,

γου²⁹. Ἄλλὰ τί ἀκριβῶς ὑπονοεῖ ἡ ὑποστατικὴ γένεσις τοῦ Λόγου ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ἀντιδιαστελλομένη σαφῶς ἀπὸ τῆς οὐσιαστικῆς καὶ ὑπαρξιακῆς τοιαύτης; Ὑπονοεῖ ἄραγε ὅτι ἡ Ὑπόστασις τοῦ θείου Λόγου δύναται νὰ

καθάπερ προεῖρηται, εἴτε ἐγένετο, εἴτε πεποιήται, εἴτε ἐκτισται, εἴτε πέπλασται, εἴτε δοῦλος, εἴτε υἱὸς παιδίσκης, εἴτε υἱὸς ἀνθρώπου, εἴτε κατεστάθη, εἴτε ἀπεδήμησεν, εἴτε νυμφίος, εἴτε ἀδελφιδούς, εἴτε ἀδελφός. Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ λεξείδια τῆς ἀνθρώπων συστάσεως ἴδια τυγχάνει ὄντα· καὶ τὰ τοιαῦτα οὐ τὴν οὐσίαν τοῦ Λόγου, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν γεγενῆσθαι σημαίνει... οὐ δεῖ τὰς τοιαύτας λέξεις εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ λαμβάνειν, ἀλλ' ἐρευνᾶν διὰ τί καὶ πῶς ταῦτα γέγραπται, καὶ πάντως ἀπαντήσῃ τοῖς ζητοῦσιν ἡ ἀνθρωπίνη οἰκονομία, ἣν δι' ἡμᾶς ἀνεδέξατο».

Αὐτόθι, 12: «...οὐ τὴν οὐσίαν τοῦ Λόγου, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, αὐτὸν πεποιῆσθαι ἔλεγε».

Αὐτόθι, 13: «...οὐ τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ πεποιῆσθαι ἔλεγε ὁ Πέτρος, ἀλλὰ τὴν εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ κυριότητα γενομένην, ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος, καὶ τῷ σταυρῷ πάντας λυτρώσαμενος».

Αὐτόθι, 45: «...οὐ τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος αὐτοῦ, ...ἀλλὰ πάλιν τὸ ἀνθρώπινον καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς οἰκονομίαν αὐτοῦ».

Αὐτόθι, 46: «...τό, ἔκτισε, μὴ κτίσμα ἀκούετε, ἀλλὰ τὸ περὶ αὐτὸν γενόμενον ἀνθρώπινον».

Αὐτόθι, 51: «...Τὸ δὲ ἐν ταῖς Παροιμίαις ῥητόν, καθὰ προεῖπον, οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Λόγου σημαίνει».

Αὐτόθι, 53: «...Τό, ἔκτισε, καὶ τό, ἐπλασε, καὶ τό, κατέστησε, ... οὐδὲ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ κτιστὴν δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ κατ' εὐεργεσίαν γενομένην ἀνανέωσιν».

Αὐτόθι, 67: «...Ὁὐκ ἄρα τῆς οὐσίας αὐτοῦ σημαντικόν ἐστιν τό, ἔκτισεν, ὥσπερ πολλάκις εἴρηται, ἀλλὰ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ γενέσεως».

29. Κατὰ Ἄρ. α', 63: «...ὅταν λέγωσι περὶ τοῦ Θεοῦ οἱ ἅγιοι τό, ἐγένετο, καὶ τό, γενοῦ, οὐκ ἀρχὴν τινὰ γενέσεως σημαίνουν· ἀναρχὸς γὰρ καὶ οὐ γενητὸς ὁ Θεός· ἀλλὰ τὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρ' αὐτοῦ γενομένην σωτηρίαν».

Αὐτόθι, 25: «...εἰ μὴ ἄρα κατὰ τὸν Σαμοσατέα μὴδὲ εἶναι αὐτὸν πρὶν ἄνθρωπον γενέσθαι εἴποιεν».

Αὐτόθι, β', 51: «...οὐκ εἰς τὸ εἶναι κτίζεται, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ μὲν ἦν ὁ Λόγος, μετὰ ταῦτα δὲ εἰς τὰ ἔργα πέμπεται καὶ τὴν τούτων οἰκονομίαν... τότε δὴ καὶ ὁ Λόγος δέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸ συγκαταβῆναι καὶ ὁμοιωθῆναι τοῖς ἔργοις».

Αὐτόθι, 52-53: «...ἀλλὰ ὡς Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ αἰδιος βασιλεὺς, κατηξίωσεν ἀνθρωπίνως ἐπιλάμψαι τὴν βασιλείαν ἑαυτοῦ καὶ ἐν τῇ Σιών... Τὸ ἄρα, ἔκτισε, καὶ τό, ἐπλασε, καὶ τό, κατέστησε, τὴν αὐτὴν ἔχοντα διάνοιαν, οὐ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι αὐτόν, οὐδὲ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ κτιστὴν δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ κατ' εὐεργεσίαν γενομένην ἀνανέωσιν».

Αὐτόθι, 53: «...ὅτι προϋπάρχων ὕστερον πλάττεται, καὶ ἡ πλάσις οὐ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι, ἀλλὰ τὴν ἐνανθρώπησιν σημαίνει».

Αὐτόθι, «...τό, ἔκτισεν, οὐκ ἀρχὴν τοῦ εἶναι αὐτόν, ἀλλὰ τὴν εἰς τὰ ἔργα γενομένην οἰκονομίαν... Ἔπρεπε γάρ... καὶ τὴν τούτων ἀνανέωσιν εἰς ἑαυτὸν ἀναδέξασθαι, ἵνα, αὐτοῦ κτιζομένου εἰς ἡμᾶς, τὰ πάντα εἰς ἑαυτὸν ἀνακτίσῃται. Καὶ γὰρ λέγων, ἔκτισεν, εὐθύς καὶ τὴν αἰτίαν ἐπήγαγε, λέγων, τὰ

τραπή ἢ νὰ μεταβληθῆ εἰς ἕτερόν τι παρ' ὅ,τι ἀνέκαθεν ἦτο καὶ εἶναι; Ἡ ἀπάντησις τοῦ ἁγίου πατρὸς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα εἶναι ἀναντιρρήτως ἀρνητική, καθ' ὅσον τονίζει ἐναντίον τῶν ἀρειανῶν ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ παραμένει ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ὁ αἰδιος Υἱὸς καὶ ἡ ἀπαράλλακτος Εἰκὼν τοῦ αἰδίου Πατρὸς παρὰ τὸ γεγονός ὅτι γίνεται καὶ υἱὸς Θεοῦ κατὰ χάριν (ἦτοι, κατ' υἰοθεσίαν, θέσει, κατ' οἰκονομίαν) καὶ ἀνακαινοῖ ἐν ἑαυτῷ τὸ κατ' εἰκόνα τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου! Ἡ σαφεστέρα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀθανασιανῆ δῆλωσις εἶναι ἡ ἐξῆς: ὦ ν Θεὸς γέγονεν καὶ ἄνθρωπος μένων ἀεὶ Θεός³⁰.

Ἡ δῆλωσις αὕτη δὲν συνεπάγεται δύο ἀνεξαρτήτους ὑποστάσεις ἐν Χριστῷ, μίαν θείαν καὶ ἑτέραν ἀνθρωπίνην. Τὸ δίλημμα τῆς νεστοριανῆς ὑποστατικῆς διαρχίας δὲν ἐγείρεται ἐνταῦθα, διότι ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀντιθέτως πρὸς τὸν Νεστόριον δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν ἀριστοτελικῶς ὡς ἀπόλυτον ὑφεστῶς, αὐτοῦπαρκον καὶ αὐτόζων. Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἀθανασίου ὅπως καὶ αἱ κοσμολογικαὶ τοιαῦται δὲν εἶναι οὔτε ἀριστοτελικαὶ οὔτε πλατωνικαί, διότι διέπονται ἀπὸ τὴν περὶ δημιουργίας δογματικὴν διδασκαλίαν του. Ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις (ἢ πρόσωπο) εἶναι, ὅπως ἐλέχθη προηγουμένως, ἡ χάρις τοῦ ἐνυποστάτου, μάλιστα ἐλλόγου δυναμικῆς καὶ συνεχοῦς γενέσεως (ἢ μετουσίας, μεθέξεως, μετοχῆς), ἡ ὁποία διέπεται ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ θείου Λόγου καὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος πρὸς τὰ ἕξω³¹.

ἔργα, ἵνα τό, εἰς τὰ ἔργα κτίζεσθαι, τὸ γίνεσθαι ἄνθρωπον δηλώσῃ εἰς τὴν τούτων ἀνανέωσιν. Καὶ τοῦτο ἔθος ἐστὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ».

Αὐτόθι, 60: «...ὅτι ἄλλος ὢν ὁ Λόγος τῶν πάντων καὶ πρὸ πάντων ὢν, ὕστερον κτίζεται ἀρχὴ τῶν ὁδῶν εἰς ἔργα διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν».

Αὐτόθι, γ', 38: «...ἀεὶ ὢν Θεός... καὶ δι' ἡμᾶς γέγονεν ἄνθρωπος».

30. Πρβλ. Κατὰ Ἀρ. γ', 38: «...Οὐδὲ γάρ, ἐπειδὴ γέγονεν ἄνθρωπος, πέπαυται τοῦ εἶναι Θεός· οὐδέ, ἐπειδὴ Θεός ἐστι, φεύγει τὸ ἀνθρώπινον».

Ἐπίσης, Κατὰ Ἀρ. α', 36: «...ὅτι μάλιστα γενόμενος ἄνθρωπος δεικνύει τὴν ταυτότητα καὶ τὸ ἄτρεπτον ἑαυτοῦ τοῖς νομίζουσι διὰ τὴν σάρκα ἠλλοιωῖσθαι αὐτόν, καὶ ἕτερόν τι γεγενῆσθαι».

Αὐτόθι, 48: «...καὶ οὐκ ἐπειδὴ γέγονεν ἄνθρωπος... ἐτρέπη».

Αὐτόθι, β', 6: «...αὐτὸς ἄτρεπτος μένων, καὶ μὴ ἀλλοιούμενος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ οἰκονομίᾳ καὶ τῇ ἐνσάρκῳ παρουσίᾳ».

Αὐτόθι, 10: «...καὶ ἄνθρωπος γενόμενος Ἰησοῦς Χριστός, χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτός, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀναλλοιωτός ἐστι».

Αὐτόθι, 16: «...Καὶ γὰρ καὶ ἄνθρωπος γενόμενος καὶ κληθεὶς Ἰησοῦς... οὐκ ἠλαττώθη τῷ ἀνθρωπίνῳ πάθει, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐν τῷ ποιηθῆναι ἄνθρωπος, ζώντων καὶ νεκρῶν ἀποδείκνυται Κύριος».

Αὐτόθι, 74: «...Οὐκοῦν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον θεμελιούται... Ὡσπερ δὲ θεμέλιος αὐτός, ἡμεῖς δὲ λίθοι ἐποικοδομούμενοι ἐπ' αὐτόν· οὕτως αὐτὸς πάλιν ἄμπελός ἐστιν, ἡμεῖς δὲ ὡς κλήματα συννημένα οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος· ἀδύνατον γὰρ τοῦτο γέ· ἀλλὰ πάλιν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον».

31. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ὑποστηρίζει ὁ H. M. R e l t o n εἰς τὸ βιβλίον του A Stu-

Είναι, άλλους λόγους, τὸ μυστήριο τῆς μεταμορφώσεως ἢ τοῦ μετασχηματίζεσθαι (κατὰ τὸ παύλειον) τῆς ἀνθρωπίνης κτιστῆς φύσεως κατὰ τὴν μορφήν τοῦ Δημιουργοῦ τῆς Θεοῦ — ἡ *creatio continua* τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ³². Τὸ ἀθανασιακὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἂν οὕτω καλέσωμεν τὸ κατ' εἰκόνα ὡς μίαν ἐπικαιρον ἔκφρασιν, δὲν εἶναι φιλοσοφικὸ (ιδεαλιστικῶς μεταφυσικὸ ἢ ἐμπειρικὸ), ἀλλὰ ἀκραιφνῶς θρησκευτικὸ. Ὡς τοιοῦτον καλύπτεται ἀπὸ τὸ ἱερὸν μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας καὶ συμπερικλύει ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Τὸ κατ' εἰκόνα εἶναι ἢ συνοῦσα ἢ μετέχουσα τοῦ Λόγου ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἥτις καὶ θεοῦται. Ἡ θέωσις αὕτη ὀλοκληροῦται ἐν τῷ ἐνανθρωπήσαντι Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ εἶναι μία (νέα) δημιουργικὴ πράξις τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς τὰ ἔξω, ἥτις ἐνέχεται τῆς ὑποστάσεως τοῦ Λόγου, διὰ τῆς ὁποίας πράξεως ἡ θεϊτικὴ τριαδικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ ἐντείνεται³³. Ὑπὸ μίαν ἔποψιν ἢ πράξις εἶναι πρὸς τὰ ἔξω ὑπὸ ἄλλην εἶναι πρὸς τὰ μέσα. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ὑπαινίσσεται ἀμφοτέρως τὰς ἀπόψεις διότι διαλογίζεται κατ' εὐσέβειαν, ἦτοι κατὰ τὸ μέγα Μυστήριο τῆς ἐνανθρωπήσεως Ὑποστάσεως τοῦ αἰδίου

dy in Christology, The problem of the relation of the two natures in the Person of Christ, SPCK, London, 1929, πρβλ. Part Two, 5: Human and Divine in their relationship, σελ. 171-195, Ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ Studies in Christian Doctrine, MacMillan & Co, London, 1960, πρβλ. 3(b) Two ancient Christologies καὶ 4. The Person of Christ in recent discussion. Ἐπίσης, τὴν θαυμασιάν ἐργασίαν τοῦ Ν. Α. Ματσοῦκα (μν. ἔργ.), ἡ ὁποία ἐρμηνεύει τὸν Ἀθανάσιον ἀπὸ παλαμικῆν ἄποψιν.

32. Πρβλ. τὸ «...Οὐκ ἔστιν αἰνίγμα, ἀλλὰ μυστήριον θεῖον» τοῦ Κατὰ Ἀρ. α', 41. Ἐπίσης Α' Κορ., 4:6 «...Ταῦτα δέ, ἀδελφοί, μετεσχημάτισα εἰς ἑμαυτὸν», ὅπου τὸ «ταῦτα» ἀναφέρεται εἰς τὰς καταφατικὰς ἀνθρωπολογικὰς ἐκφράσεις «ὕπηρεται Θεοῦ καὶ οἰκονόμοι μυστηρίων Θεοῦ» καὶ «ὸ ἀνακρίνων με Κύριός ἐστιν», ὡς καὶ εἰς τὰς ἀποφατικὰς ἀνθρωπολογικὰς ἐκφράσεις, «οὐδὲ ἑμαυτὸν ἀνακρίνων», «οὐδὲν γὰρ ἑμαυτῷ σύνοιδα» τῶν προηγουμένων ρητῶν. Τὸ ἀξιοσημεῖωτον ἐνταῦθα εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὴν προσωπικὴν συνείδησιν τοῦ Παύλου δὲν τὴν καθορίζουν οὔτε οἱ Κορινθιοὶ οὔτε ὁ ἴδιος, ἀλλ' ἡ οἰκονομία τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ἦτοι ὁ Χριστός! Τὸ ἐρώτημα τῆς ὀρθοδόξου ἀνθρωπολογίας εἶναι διὰ τὸν Παῦλον «τὸ ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις ἵνα πιστὸς τις εὐρεθῆ!» Παράλληλον διδασκαλίαν ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὰ Ρωμ., 12:2 («μεταμορφοῦσθαι τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός») καὶ Β' Κορ., 3:18 («ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένω προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος»).

33. Πρβλ. Κατὰ Ἀρ. β', 65: «...ἐν τῇ πρώτῃ κτίσει ἄπιστοι γεγόνασιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ δι' αὐτῶν ἀπώλετο ἡ πρώτη... Οὐκοῦν φιλανθρώπως οὐχ ἕτερός τις, ἀλλ' ὁ Κύριος, ἀρχὴ τῆς καινῆς κτίσεως κτίζεται ὁδός... ἵνα μηκέτι κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην ὁ ἄνθρωπος πολιτεύεται, ἀλλ' ὡς ἀρχῆς οὔσης καινῆς κτίσεως, καὶ τὸν Χριστὸν ἔχοντας ταύτης ἀρχὴν ὁδῶν, τούτῳ λοιπὸν ἀκολουθῶμεν λέγοντι: 'Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός', Τοῦτο γὰρ διδάσκων καὶ ὁ μακάριος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κολασσαεῖς, ἔλεγεν: 'Αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων'».

Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ³⁴. Ἡ Χριστολογία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου παρουσιάζει πρωτίστως τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν τοῦ Λόγου ἢ ὁποία γίνεται καὶ σωτηριολογικὴ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἁμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς προκυψάντων ἀποτελεσμάτων. Ὡς τοιαύτη συνεπάγεται τὴν ἀνάληψιν τῆς φύσεώς μας³⁵ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐν ἑαυτῷ καὶ συνεπῶς τὴν ὑποστατικὴν γένεσίν μας ἐν ἑαυτῷ, τὴν ἀνακαίνησιν τοῦ κατ' εἰκόνα. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀποκλύει τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι ὁ Λόγος εἰσῆλθεν εἰς τινὰ ἄνθρωπον καὶ διακηρύττει ὅτι αὐτὸς ὁ Λόγος ἐγένετο ἄνθρωπος, παρὰ μένων ἀληθῆς Θεός³⁶. Ἡ ἔμφασις ἐνταῦθα τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ θεοδότου προορισμοῦ τῆς ἡτοῖ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἀρχετύπου, τὸ ὅποιον εἶναι ἐκ φύσεως *carax Dei* καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνακαινοῦται ἐν Χριστῷ, παρ' ὅλον ὅτι φθείρεται ἢ μᾶλλον δὲν ἐκπληροῦται εἰς ἡμᾶς τοὺς υἱοὺς ἀδάμ³⁷. Φύσις ἢ ἀρχέτυπος ἄνθρωπος δὲν ἀναφέρονται ἀπλῶς εἰς τὴν σωματικὴν ἢ κτιστὴν σύστασιν ἢ ὄντότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πρωτίστως εἰς τὴν δυνατότητα μεταμορφώσεως καὶ θεώσεώς του, εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος καλεῖται καὶ γίνεται ἔνθεος καὶ ἔλλογος καὶ οὕτω θεούμενος καὶ λογούμενος δύναται νὰ μένη αἰεί.

β) Ὁ Λόγος ὡς ἄνθρωπος³⁸.

Ἐκ τῶν συμφραζομένων ὀδηγοῦμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἅγιος πατὴρ παρέλαβε τὴν ἔκφρασιν ταύτην ἐκ τῆς παυλείου Χριστολογίας τοῦ β' κεφαλαίου τῆς Πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολῆς³⁹. Παραλλήλως πρὸς αὐτὴν συντάσσει τὴν φράσιν, ὁ Λόγος ὡς Θεός. Τὸ ὑποκείμενον ἀμφοτέρων εἶναι ὁ Λόγος. Ἡ διαφορὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν σημαινομένων δύναται νὰ καθορι-

34. Ὡς σημ. 21. Πρβλ. καὶ I. Καλογήρου, «Χριστολογία καὶ Σωτηριολογία ἐν τῷ συνδέσμῳ τῶν κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον», Τόμος Ἐόρτιος, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 260-1.

35. Ὡς σημ. 22.

36. Κατὰ Ἀρ. γ', 30: «...Ἄνθρωπος δὲ γέγονε, καὶ οὐκ εἰς ἄνθρωπον ἦλθε· καὶ τοῦτο γὰρ ἀναγκαῖον εἶδέναι· μήποτε καὶ, εἰς τοῦτο πεσόντες οἱ ἀσεβεῖς, ἀπατήσωσιν τινὰς, κάκεινοι νομίσωσιν, ὅτι, ὥσπερ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν χρόνοις εἰς ἕκαστον τῶν ἁγίων ἐγένετο, οὕτω καὶ νῦν εἰς ἄνθρωπον ἐπεδήμησεν ὁ Λόγος ἀγιάζων καὶ τοῦτον, καὶ φανερούμενος ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις. Εἰ γὰρ οὕτως ἦν, καὶ μόνον ἐν ἀνθρώπῳ φανεῖς ἦν, οὐδὲν ἦν παράδοξον, οὔτε οἱ ὀρώντες ἐξενίζοντο λέγοντες· Ποταπὸς ἄρα ἐστὶν οὗτος; Διὰ τί σὺ ἄνθρωπος ὦν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν; ...Νῦν δέ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, δι' οὗ γέγονε τὰ πάντα, ὑπέμεινε καὶ Ὡὶ δὲν ἀνθρώπου γενέσθαι». Πρβλ. καὶ ὑποσημείωσιν 28.

37. Πρβλ. ὑποσημείωσιν 31.

38. Ὡς σημ. 32.

39. Πρβλ. Κατὰ Ἀρ. α', 38, 40, 44. Κατὰ Ἀρ. β', 14, 16. Κατὰ Ἀρ. γ', 29.

σθῆ ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ρημάτων τὰ ὁποῖα συνδέονται μετ' αὐτῆς ἐν τῷ λόγῳ. Τὰ ρήματα ταῦτα ὑποδηλοῦσι τὴν θεϊαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου καὶ ὑπαινίσσονται ὅτι αἱ δύο ἐνέργειαι δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται ἀν καὶ ἐμφανίζονται ἠνωμένοι καὶ ἔχουν κοινὸν ὑποκείμενον. Αἱ ἐκφράσεις ὡς Θεὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς παυλεῖους ἐν μορφῇ Θεοῦ καὶ ἐν μορφῇ δούλου καὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν θεϊαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Λόγου. Αἱ φύσεις εἶναι αἱ δυναμικαὶ ἀποκαλύψεις τῆς θεανθρωπίνης ὑποστάσεως τοῦ θεανθρωπήσαντος διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν Θεοῦ Λόγου. Ἡ ἔκφρασις ὡς ἄνθρωπος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην οἰκονομίαν τοῦ Λόγου καὶ διὰ τοῦτο συντάσσεται μετὰ τῶν ρημάτων ἐφάνη, ἐκοιμήθη, ἔπαθεν, ἐτέχθη, ἀκόμη καὶ ἐποιήθη καὶ ἐκτίσθη⁴⁰. Ἡ ἔκφρασις ὡς Θεὸς ἀναφέρεται εἰς τὴν θεϊαν ἐνέργειαν ἣτις τελειοῖ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ μάλιστα τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὑποστατικὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου⁴¹.

Ἡ δυναμικὴ αὕτη ἀποκάλυψις εἶναι ad extra. Ἐὰν ἦτο ad intra θὰ συνεπήγετο αὐτὴν τὴν ἀκατάληπτον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως γίνεται ad extra δὲν συνεπάγεται τὴν ἀποκάλυψιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὀμιλεῖ ὁ Ἀθανάσιος περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ὄντος ὑπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας⁴².

γ) Ὁ Λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Ἡ ἔκφρασις αὕτη τοῦ Ἀθανασίου παρουσιάζεται ἐκ πρώτης ὄψεως προβληματικὴ, καθ' ὅτι δύναται νὰ ἐκληφθῆ ὡς νεστοριανίζουσα, ἰδίως ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀνωτέρω ὑποστηρικθείσης ἀθανασιανῆς ἐξισώσεως ἄνθρωπος = ὑπόστασις. Ἡ πρόθεσις ἐν χρησιμοποιεῖται παρ' Ἀθανασίῳ διὰ νὰ συνδέσῃ τὸν Λόγον μετὰ τὴν σάρκα² καὶ τὸ σῶμα. Τὴν ἐφαρμόζει χριστολογικῶς εἰς ἐννέα περιπτώσεις, ἕξ ἑἰς τὸ Περὶ Ἐνανθρωπήσεως⁴³

40. Πρβλ. Κατὰ Ἀρ. β', 8, 10, 11, 14, 18, 46, 47, 52, 56, 59, 60, 67, 70, κτλ.

41. Ὡς σημ. 35.

42. Πρβλ. T. F. Torrance, *Theology in Reconciliation*, μν. ἔργ., σελ. 218 κτλ. καὶ Κατὰ Ἑλλ. 2, 35. Περὶ Ἐναν. 17. Κατὰ Ἀρ. α', 17, 20, 59. Κατὰ Ἀρ. β', 21. Κατὰ Ἀρ. γ', 14, 62. Πρὸς Σερ. Ι, 9.

43. 1) Περὶ Ἐναν. 17: «...Οὐ δὴ τοιοῦτος ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ».

2) Αὐτόθι, 42: «...Εἰ δέ, ὅτι γενητόν ἐστι, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ τοῦτο οὐκ εὐπρεπῆ νομίζουσιν ἡμᾶς λέγειν τὴν ἐν ἀνθρώπῳ τοῦ Σωτῆρος ἐπιφάνειαν».

3) Αὐτόθι, «Εἰ δέ, καὶ γενητῆς οὐσης τῆς κτίσεως, οὐκ ἄτοπον ἐν αὐτῇ τὸν Λόγον εἶναι, οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐν ἀνθρώπῳ αὐτὸν εἶναι ἄτοπον».

4) Αὐτόθι, «Οὐκοῦν ὅπως οὐκ ἀπρεπὲς τὸ ἐν ἀνθρώπῳ εἶναι τὸν Λόγον... ὅτι Ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν».

καὶ τρεῖς εἰς τοὺς Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγους⁴⁴. Ὅτι δὲν ὑπονοεῖ νεστοριανίζουσαν χριστολογικὴν ἀντίληψιν καταφαίνεται ἐκ τῆς διατυπώσεως, ὁ Λόγος γέγονεν ἄνθρωπος καὶ οὐκ εἰς ἄνθρωπον ἦλθεν. Ἐνταῦθα ὅμως γενᾶται τὸ ἐρώτημα, διατί ὠμίλησεν ὁ ἅγιος περὶ τοῦ Λόγου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰς καταφατικὰς διατυπώσεις καὶ τί ἀκριβῶς ἐννοοῦσε; Μήπως ἦτο ἀσυνεπὴς πρὸς τὸ ἐγένετο; Τὰ κείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔκφρασις ἀναφέρονται κατὰ κανόνα εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Λόγου πρὸς τὴν κτίσιν καὶ εἰς τὴν σύγκρισιν τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὴν σχέσιν Του πρὸς τὸ κτίσμα Του τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν. Ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τῶν συγκρίσεων τούτων ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα γενικῶς ὡς συνώνυμος τῆς φράσεως τὸ ἀνθρώπινον γένος⁴⁵.

Ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα περίπτωσις εἶναι ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὸ δέκατον ἔβδομον κεφάλαιον τοῦ Περὶ Ἐνανθρωπήσεως καθ' ἣν γίνεται διάκρισις μεταξὺ τοῦ Λόγου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῆς ψυχῆς (ἐν τῷ ἀνθρώπῳ). Ἡ περίπτωσις αὕτη χρῆζει διερευνήσεως κυρίως διότι ἔχει προβληθῆ ὡς ὑπαινισσομένη τὸν λεγόμενον «ἀπολιναρισμὸν» τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Τὸ πλήρες κείμενον ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«3. Ψυχῆς μὲν οὖν ἔργον ἐστὶ θεωρεῖν μὲν καὶ τὰ ἕξω τοῦ ἰδίου σώματος τοῖς λογισμοῖς, οὐ μὴν καὶ ἕξωθεν τοῦ ἰδίου σώμα-

5) Αὐτόθι, 45: «...ὡσπερ ἐν τῇ κτίσει... οὕτω καὶ ἐν ἀνθρώπῳ ἐργάσθαι».

6) Αὐτόθι, «Οὕτω γὰρ πανταχόθεν συγκλειόμενος ὁ ἄνθρωπος, καὶ πανταχοῦ, τουτέστιν, ἐν οὐρανῷ, ἐν ἄδου, ἐν ἀνθρώπῳ».

Πρβλ. Ἐνταῦθα C. Kannengieser, μν. ἔργ., σελ. 138 κτλ. L' elimination d' ἐν ἀνθρώπῳ selon le temoins grecs».

44. 1) Κατὰ Ἀρ. β', 16, «...ἐπειδὴ οὐκ ἠθελήσαμεν (ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι) διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐπιγνώσασθαι τὸν Θεόν, καὶ δουλεῦσαι τῷ φύσει δεσπότη ἡμῶν τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, ἠυδόκησεν ὁ Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ δεῖξαι τὴν ἐαυτοῦ κυριότητα, καὶ πάντας ἐλκῦσαι πρὸς ἑαυτόν».

2) Αὐτόθι γ', 30, «Ἄνθρωπος δὲ γέγονε, καὶ οὐκ εἰς ἄνθρωπον ἦλθε... Εἰ γάρ... καὶ μόνον ἐν ἀνθρώπῳ φανεῖς ἦν... οὔτε οἱ ὄρωντες ἐξενίζοντο λέγοντες... Διὰ τί σὺ, ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν;»

3) Αὐτόθι 37, «Ὁ δὲ κατ' αὐτοὺς νομιζόμενος ἀγνοεῖν, αὐτὸς ἐστὶν ὁ τοὺς διολογισμοὺς τῶν μαθητῶν προγινώσκων καί... τί ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ».

Ἡ περίπτωσις 2) εἶναι σαφέστατα 'ἀντι-νεστοριανή'. Τὸ ἀξιοσημείωτον ἐνταῦθα εἶναι ὅτι τὸ «φανεῖς» (νεστοριανόν;) ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὸ «ἐγένετο» (ἀθανασιανόν).

45. Πρβλ. τὴν περίπτωσιν 2) τῆς ὑποσημειώσεως 41 ὅπου ἀναφαίνεται ἡ φράσις «τὸ ἀνθρώπινον γένος». Ἡ ἐξάφρασις ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ περίπτωσις 2) τῆς ὑποσημειώσεως (42) ὅπου τὸ «ἐν ἀνθρώπῳ» ἔχει 'νεστοριανὴν' ἔννοιαν.

τος ἐνεργεῖν ἢ τὰ τούτου μακρὰν τῆ πα-
 ρουσία κινεῖν. οὐδέποτε γοῦν ἄνθρωπος
 διανοούμενος τὰ μακρὰν ἤδη καὶ ταῦτα κι-
 νεῖ καὶ μεταφέρει. ἀλλ' ὄρᾳ μὲν αὐτὰ κι-
 νούμενα καὶ γεγονότα, οὐ μὴν ὥστε ἐργά-
 ζεσθαι αὐτὰ δυνατὸς τυγχάνει. 4. Οὐ δὴ
 τοιοῦτος ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν τῷ ἀνθρώ-
 πῳ· οὐ γὰρ συνεδέδετο τῷ σώματι, ἀλλὰ μᾶλ-
 λον αὐτὸς ἐκράτει τοῦτο, ὥστε καὶ ἐν τοῦ-
 το ἦν καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐτύγχανε, καὶ ἐξω
 τῶν ὄντων ἦν, καὶ ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ ἀνε-
 παύετο. 4. Καὶ τὸ θαυμαστὸν τοῦτο ἦν, ὅτι
 καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐπολιτεύετο, καὶ ὡς Λόγος
 τὰ πάντα ἐξωγόνει, καὶ ὡς Υἱὸς τῷ Πατρὶ
 συνῆν»⁴⁶.

Εἰς τὸ κείμενον τοῦτο ὁ ὅρος ἄνθρωπος ἐμφανίζεται τρισάκις,
 εἰς τὰς περιόδους 3, 4 καὶ 5. Εἰς τὴν 3ην εἶναι προδήλως ἀνθρωπολογικὸς καὶ
 μάλιστα συνώνυμος τῆς λέξεως ψυχῆ (λογικῆ) ἥτις ἀνοίγει τὴν περίοδον.
 Χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα διὰ νὰ δηλώσῃ τὸν διανοητικὸν τρόπον τῆς συνδέ-
 σεως ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως πρὸς τὴν κτίσιν καὶ μάλιστα τοὺς περιορισμοὺς
 τῆς συνδέσεως ταύτης — τὴν ἀλήθειαν ὅτι οὐδέποτε δύναται ὁ ἄνθρωπος (ἦτοι
 ἡ ἀνθρωπίνη ψυχῆ) νὰ κινῆ καὶ νὰ μεταφέρῃ τὰ μακρὰν αὐτοῦ εὐρισκόμενα
 ἀντικείμενα διὰ μόνης τῆς διανοήσεως. Ὁ ἄνθρωπος, ἡ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχῆ,
 δύναται νὰ συνάπτεται νοητικῶς μὲ τὰ ὄντα οὐχὶ ὅμως καὶ ἀμέσως, τουλάχισ-
 στον μὲ ὠρισμένα ἐξ αὐτῶν, λόγῳ τῶν σωματικῶν του μεθορίων. Εἰς τὴν 4ην
 περίοδον διακρίνεται ὁ Λόγος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον (ψυχὴν) καθ' ὅτι δύναται νὰ
 μεταφέρῃ τὰ ὄντα ἄνευ ἐξαιρέσεων. Ἀλλὰ ἡ σύγκρισις αὕτη δὲν γίνεται μεταξὺ
 ἀνθρώπου καὶ Λόγου ὡς Λόγου, ἀλλὰ ἀνθρώπου καὶ Λόγου ἐν τῷ
 ἀνθρώπῳ. Γίνεται δηλαδὴ σύγκρισις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ἐνανθρω-
 πήσαντος Λόγου. Ἡ φράσις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι συνώνυμος τῆς
 μετοχῆς ἐνανθρωπήσαντος. Βάσει τῆς ἐξισώσεως ἄνθρωπος =
 ψυχῆ λογικῆ ἥτις ἀπαντᾷται εἰς τὴν τρίτην περίοδον, ἡ φράσις ἐν τῷ
 ἀνθρώπῳ δύναται νὰ ἀποδοθῆ καὶ διὰ τῆς φράσεως ἐν τῇ ψυχῇ. Οὐ-
 τως, ἡ δογματικὴ διδασκαλία ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ὁ Λόγος ἐμψυχού-
 μενος κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὰ σωματικὰ μεθόρια τῆς
 ψυχῆς Του διότι πάλιν δύναται νὰ κινῆ καὶ νὰ μεταφέρῃ πάντα τὰ ὄντα.
 Ἄλλοις λόγοις, ὁ Λόγος ἐμψυχούμενος δὲν μεταβάλλεται οὔτε περιορίζεται

46 Πρβλ. R. W. T h o m s o n, Athanasius, «Contra Gentes» and «De Incarn-
 natione», Oxford, at the Clarendon Press (Oxford — Early Christian Texts), 1971.

εἰς ψυχὴν. Τὴν ἀποφατικὴν ταύτην χριστολογικὴν δῆλωσιν συμπληρώνει ὁ Ἄθανάσιος εὐθύς ἀμέσως δηλώνων καταφατικῶς εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν περίοδον (5ην) ὅτι, καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐπολιτεύετο ὁ Λόγος, ἦτοι ὡς ἀνθρωπίνη ψυχὴ! Διὰ τοῦτου ἐπιβεβαιώνει τὸ ἐγένετο ἄνθρωπος: Ἄν καὶ δὲν μεταπίπτῃ ὁ Λόγος εἰς ψυχὴν, ἀλλὰ διατηρεῖ ἀναλλοίωτον τὴν θεϊαν ὑπόστασίν Του, καθ' ὅτι παραμένει Θεὸς εὐλογητός, ἐν τούτοις ἐμψυχοῦται, τούτέστιν ἐνανθρωπεῖ λαμβάνων τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Πρόκειται περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θείου Λόγου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει ὁ Ἄθανάσιος ἐνταῦθα ὡς τοῦτο τὸ θαυμαστόν! Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ἡ χριστολογικὴ διδασκαλία καὶ μάλιστα ἡ φράσις ὁ Λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὔτε νεστοριανίζει οὔτε ἀπολιναρίζει, ἀλλὰ δύναται νὰ προβληθῇ ὡς κανὼν τῆς ὀρθοδόξου Χριστολογίας. Ἰδιαιτέρως βαρυσήμαντος εἶναι ἡ ἐνταῦθα ὑπαινισσομένη ἐξίσωσις ἄνθρωπος = ψυχὴ λογικὴ ἢ ὁποῖα ὑποδηλοῖ ὑπόστασιν ὑπὸ τὴν νεοικαιανὴν καὶ καππαδοικανὴν θεολογικὴν ἀντίληψιν.

δ) Μὴ ἄνθρωπος ὁ Λόγος⁴⁷.

Ἐτέρα φαινομενικῶς προβληματικὴ ἀνθρωπίνη χριστολογικὴ ἔκφρασις εἶναι ἡ ἀνωτέρω ἀποφατικὴ τοιαύτη. Ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῶν διαφόρων περιπτώσεων εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντᾶται, ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ ἁγίου πατρὸς δὲν εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς ὑποστατικῆς ἀπόψεως τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θείου Λόγου, ἀλλ' ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας ὅτι τὸ ἐγένετο ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ γίνῃ κατανοητὸν «ἀπολιναριστικῶς» ὡς συνεπαγομένου μεταβολὴν τοῦ Λόγου εἰς ἄνθρωπον ἢ ἀποβολὴν τοῦ εἶναι αὐτὸν Θεὸν ἀληθῶς ἐνανθρωπήσαντα. Τοῦτο διαφαίνεται σαφέστατα εἰς τὰς κάτωθι συμπληρωματικὰς ἀποφατικὰς ρήσεις:

οὐχ ἀπλῶς ἄνθρωπος ὁ Λόγος⁴⁸

οὐ κοινὸς ἄνθρωπος ὁ Λόγος⁴⁹

οὐ ψιλὸς ἄνθρωπος ὁ Λόγος⁵⁰

μὴ εἶναι ἑαυτὸν ἄνθρωπον μόνον⁵¹

μὴ νομισθῆ καὶ αὐτὸς μὴ δὲν ἔχων πλεῖον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων⁵².

47. Ὡς σημ. 40.

48. Περὶ Ἐναν. 30, 57, 61, 77. Κατὰ Ἄρ. β', 12, 14.

49. Περὶ Ἐναν. 53, Κατὰ Ἄρ. γ', 31, 32.

50. Κατὰ Ἄρ. β', 15, 16² Κατὰ Ἄρ. γ', 54.

51. Περὶ Ἐναν. 25.

52. Περὶ Ἐναν. 33.

Ἐπίσης δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα καὶ τὰς ἐρωτήσεις.

«Τίς ποτε τῶν ἀνθρώπων...»⁵³ αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται πολλακίς εἰς τὸ Περὶ Ἐνανθρωπήσεως ἀκριβῶς διὰ νὰ τονίσουν ὅτι ὁ Λόγος γενόμενος ἄνθρωπος ἀληθῶς δὲν εἶναι μόνον ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ Θεός. Τέλος δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν ἀκόλουθον σαφεστάτην ρῆσιν, οὗ δὲ ὡς ἐκ πολλῶν τοιούτων εἶς ἐστὶν ὁ γενόμενος κατὰ τὸν Ἰωάννην σὰρξ⁵⁴.

Τὰ ἀνωτέρω δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ κάτωθι συμπεράσματα:

1) Ἡ Χριστολογία τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν διάκρισιν Χριστολογίας τύπου Λόγου-σαρκὸς (ἀλεξανδρινῆς) καὶ Χριστολογίας τύπου Λόγου-ἀνθρώπου (ἀντιοχειανῆς), διότι χρησιμοποιοεῖ τὸν ὄρον ἄνθρωπος ἐξ ἴσου μὲ τὸν ὄρον σὰρξ.

2) Ἡ ἀθανασιανὴ ἀντίληψις τοῦ ὄρου σὰρξ εἶναι διττή, καθ' ὅσον ἐμπεριέχει ἀφ' ἑνὸς μίαν ὑποστατικὴν ἢ προσωπικὴν ἔννοιαν, ἢ ὅποια ἔχει χαρακτηριστὰ χαρισματικὸν καὶ θεολογικὸν καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ ἀφ' ἑτέρου μίαν οὐσιαστικὴν ἢ σωματικὴν ἔννοιαν ἢ ὅποια ἔχει χαρακτηριστὰ κτισματικόν. Αἱ δύο αὗται ἔννοιαι δύνανται νὰ διαφοροποιηθοῦν συμβολικῶς διὰ τῶν ὄρων σὰρξ¹ καὶ σὰρξ².

3) Αἱ δύο αὗται ἀντιλήψεις ὑποδηλοῦσι γενόμενα καὶ οὐχὶ στάσεις, διότι διέπονται ἀπὸ τὸ ἀθανασιανὸ ὄντολογικὸ ἀξίωμα καθ' ὃ πάντα τὰ κτιστὰ ὄντα εἶναι γενόμενα ἢ γενητὰ καὶ οὐχὶ στατικά, τοὔτέστιν ἔχουσι τὴν γένεσιν τῶν ἐν κινήσει καὶ οὐχὶ ἐν στάσει, διότι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν κτίσιν.

4) Τὰ ἀθανασιανὰ κείμενα ὑπαινίσσονται τὰς ἀκολουθούσας ἐξισώσεις, α) σὰρξ¹ = ἄνθρωπος = ὑπόστασις (πρόσωπον) καὶ β) σὰρξ² = σῶμα = οὐσία (κτιστή).

5) Αἱ ἐξισώσεις α) καὶ β) δὲν ὑποδηλοῦν δυαλισμὸν. Ὁ δυαλισμὸς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνεπάγεται ἀπαλλοτριώσιν τῶν περιεχομένων τῶν. Ἡ Χριστολογία, ἥτοι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀντιπροσωπεύει τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῶν δύο ἀνθρωπολογικῶν ἀπόψεων τῆς χαρισματικῆς καὶ τῆς κτισματικῆς, ἥτοι τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς οὐσίας.

6) Ἡ α) ἐξίσωσις συνδέεται μὲ τὸ ρῆμα γίγνεσθαι, ἐνῶ ἢ β) μὲ τὸ ρῆμα λαμβάνειν. Ὁ Λόγος λαμβάνει σῶμα καὶ γίγνεται (ὑποστατικῶς) ἄνθρωπος.

7) Ἡ Χριστολογία αὕτη ἀνοίγει τὴν ὀρθὴν πορείαν μεταξὺ νεστοριασμοῦ καὶ ἀπολιναρισμοῦ. Ἡ Χριστολογία τοῦ Ἀθανασίου εἶναι κατ' οὐσίαν

53. Περὶ Ἐναν. 77, 78, 79, 80, 81, 83.

54. Κατὰ Ἀρ. β', 39.

ἡ Χριστολογία τοῦ Κυρίλλου καὶ τῆς Χαλκηδόνος ἡ ὁποία ἀποσαφηνίζεται περαιτέρω εἰς τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδον καὶ βιοῦται ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν μυστικῶν.

Ἐπίλογος

Ἡ ἀνθρωπίνη ἀποψις τῆς Χριστολογίας τοῦ Ἀθανασίου ἀποτελεῖ τὴν διακριτικὴν ἀλεξανδρινὴν θέσιν τὴν ὁποίαν διατυπώνει ἐξ ἴσου σαφῶς ὁ ἅγιος Κύριλλος, ὁ ἐκ τῶν κορυφαίων Χριστολόγων τῆς πατερικῆς ἐποχῆς. Ταύτην παραλαμβάνουν ἐκ τῶν «δογματικῶν» οἱ «μυστικοὶ» τῆς βυζαντινῆς θεολογίας. Ταύτην ὑποδηλοῦν ἡ σύνθετος ὑπόστασις τοῦ ψευδο-Κυρίλλου⁵⁵ καὶ ἡ θεανδρική φύσις τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ καὶ μάρτυρος⁵⁶. Τὸ κεντρικὸν νεῦρον τῆς ἀντιλήψεως ταύτης εἶναι ἡ φυσικὴ ἔνωσις (ἀθανασιανὸς ὅρος) τῆς αὐτοῦπάρκτου, αὐτοζῆου καὶ αὐτοφώτου ὑποστάσεως τοῦ θείου Λόγου μετὰ τῆς ἐνυποστάτου, ἑτεροζώου καὶ ἑτεροφώτου γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τῆς Ἀγίας Τριάδος καὶ ἀποτελεῖ μίαν ὑποστατικὴν (ἢ καθ' ὑπόστασιν) ἔνωσιν τοῦ Ὑποστατικοῦ ὄντος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ ὑποστατικοῦ γίνεσθαι τοῦ ἀνθρώπου, ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ, ἐξ οὗ δι' οὗ καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα.

Ἡ διακριτικὴ αὕτη ἀθανασιανὴ συμβολὴ εἰς τὴν Χριστολογίαν, εἶναι «ἡ ἑλληνικὴ μωρία» τοῦ ἀποστόλου, ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου εἰς τὴν ὁποίαν προσέκοψαν οἱ ἄρειοι, οἱ ἀπολιναριοὶ καὶ οἱ νεστόριοι. Ὡς τοιαύτη δύναται νὰ προβληθῇ ὡς ἡ κλεῖς τῆς ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων χριστολογικῶν αἰρέσεων. Οὕτως, ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς ἀρειανῆς Χριστολογίας ἀποτελεῖ ἄρνησιν τῆς ἀνθρωπίνης γενέσεως (ὑποστατικῆς γενέσεως) τοῦ Θεοῦ Λόγου, διότι ἡ περὶ Θεοῦ δογματικὴ του εἶναι μεταφυσικὴ ὑπὸ ἑλληνικὴν ἔνοιαν. Ἡ ὁμολογία τοῦ εὐαγγελικοῦ ἐγένετο ἀποκλείει λογικῶς διὰ τὴν ἀρειανὴν Θεολογίαν Λόγον ὁμοούσιον τῷ Πατρί, καὶ ὑποδηλοῖ Λόγον κτιστόν, διότι μόνον ἐπὶ κτισμάτων δύναται νὰ λεχθῇ τὸ γίνεσθαι⁵⁷. Ὁ Ἀπο-

55. Πρβλ. Migne Patrologia Graeca, tom. LXXVII, cls. 1161ff.

56. Πρβλ. Migne Patrologia Graeca, tom. XCI, cls. 1056ff, 1057, 1060 (ἄμφω δὲ μᾶλλον θεανδρικῶς, ὡς Θεὸς ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπος ὢν).

57. Περὶ τούτου ὁμιλεῖ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος διεξοδικῶς εἰς τὸ κεφάλαιον 27 τοῦ γ' Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγου του. Ἄκρως ἀποκαλυπτικὰ εἶναι τὰ ἐρωτήματα τῶν Ἀρειανῶν τὰ ὁποῖα διατυπώνει ὁ Ἀθανάσιος ὡς ἐξῆς: «Πῶς γὰρ ἡδύνατο Θεὸς ὢν γενέσθαι ἄνθρωπος;» «Ἡ πῶς ἡδύνατο ὁ ἀσώματος σῶμα φορέσαι;»... «Ἀρειανοὶ δὲ ἔλεγον: Εἰ Θεὸς ἦν ἀληθινός, πῶς ἡδύνατο ἄνθρωπος γενέσθαι;»... «Πῶς τολμᾶτε λέγειν Λόγον ἴδιον εἶναι τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸν ἔχοντα σῶμα, ὥστε τοῦτο ὑπομεῖναι;» «Πῶς δύναται Λόγος εἶναι ἢ Θεὸς ὁ κοιμώμενος ὡς ἄνθρωπος, καὶ κλαίειν, καὶ πυνθανόμενος;»... Οὕτω μᾶς λέγει ὁ Ἀθανάσιος ὅτι οἱ Ἀρειανοὶ «ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων, ὢν ὑπέμεινον ὁ Σωτὴρ δι' ἧν εἶχε σάρκα, ἀρνοῦνται τὴν ἀιδιότητα καὶ θεότητα τοῦ Λόγου». Πρβλ. καὶ Κατὰ Ἀρ. β', 8.

λινάριος απορρίπτει τὸν ἀρειανὸν συλλογισμόν καὶ ὁμολογεῖ καὶ τὸ ἐγένετο καὶ τὸν Λόγον ὁμοούσιον καὶ συνεπῶς τὴν ἔνωσιν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Δὲν κατανοεῖ ὅμως τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐγένετο διὰ τοῦτο καὶ ἐν τελικῇ ἀναλύσει τὸν παρερμηνεύει. Ἡ ἀριστοτελικὴ ἀνθρωπολογία καὶ λογικὴ του ἀπαιτεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι, δύο τέλεια ἐν γενέσθαι οὐ δύναται, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι, ἀδύνατόν ἐστὶν ἐν λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις ἀμαρτίαν μὴ εἶναι καὶ συνεπῶς, ὅπου τέλειος ἄνθρωπος ἐκεῖ ἀμαρτία⁵⁸. Ὁ τέλειος ὅμως ἄνθρωπος τοῦ Ἀπολιναρίου εἶναι ἀφηρημένη στατικὴ ἰδέα προερχομένη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Ἀποτέλεσμα τοῦ ἀριστοτελικοῦ τούτου ρασιοναλισμοῦ εἶναι ἡ ἀπόρριψις τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστατικῆς πραγματικότητος καὶ συνεπῶς ἡ ἀνθρωποειδῆς ἔνωσις (ὡς ἀντιδιαστέλλομένη τῆς ἀθανασιανῆς φυσικῆς ἐνώσεως) ἢ συνάφεια Λόγου καὶ ἀλόγου ἢ ἄνου σαρκός. Τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀπολιναρίου δὲν ὀφείλεται εἰς μεταφυσικὴν θεολογίαν ὅπως τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀρείου, ἀλλ' εἰς ἰδεαλιστικὴν ἀνθρωπολογίαν ἢ ὁποῖα περιορίζει τὴν συσχετιζομένην καὶ ἐξαρτωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνθρωπίνην ὄντοτητα ἐντὸς σωματικῶν σχημάτων ὑφeschώτων καθ' ἑαυτά⁵⁹. Ὁ Νεστόριος, ὅπως τονίζει ὁ Κύριλλος εἰς τοὺς Κατὰ Νεστορίου Λόγους⁶⁰, ἠσπάζετο παρομοίους φιλοσοφικὰς ἰδεαλιστικὰς προκαταλήψεις οἷας ὁ Ἀπολιναρῆς, ἀν καὶ τὰ συμπεράσματά του ἦσαν διαμετρικῶς ἀντίθετα. Καὶ οὗτος ἦτο ἀντι-ἀρειανός. Δὲν ἐπίστευε ὅμως ὅτι δύο τέλεια δὲν δύνανται νὰ γίνουιν ἐν (ἦτο Θεὸς καὶ ἄνθρωπος). Οὕτω ἀντὶ τῆς ἀπολιναρείου ἀνθρωποειδοῦς ἐνώσεως ὠμίλησεν ὁ Νεστόριος περὶ συνάφειας καὶ προσωπικῆς ἐνώσεως (τοῦ ὅρου «προσωπικῆς» ἀντιλαμβάνομένου σαβελλιανικῶς). Ἡ προσωπικὴ ὅμως ἔνωσις τοῦ νεστοριανοῦ δόγματος ἀπέρριπτεν ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τὸ ἐγένετο, διότι δὲν τὸ ἐξελάμβανεν φυσικῶς ἀλλὰ σαβελλιανικῶς, καὶ κατέληγεν, κατὰ τὴν Κυρίλλειον κριτικὴν, εἰς δύο υἱοὺς συναπτωμένους ἐξωτερικῶς οὐχὶ ὅμως καὶ ἀληθῶς⁶¹. Ὁ λίθος προσκόματος τοῦ Νεστορίου ἦτο ὁ Εἷς Λόγος ὁ ὁποῖος ἐγένετο ἄνθρωπος ἀληθῶς, χωρὶς νὰ ἀλλοιωθῇ ἢ θεότης Του (ὡς ἐδίδασκειν ὁ Ἀπολιναρῆς) καὶ χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς ἄνθρωπον (ὡς ἐδίδασκειν ὁ Νεστόριος). Ἡ ἀλεξανδρινὴ ἀθανασιανὴ Χριστολογία ὠμολόγησεν ἀδιστακτικῶς τὴν ἔνωσιν

58. Πρβλ. Ἀθανασίου Κατὰ Ἀπολιναρίου α', 2. καὶ Γρηγορίου Νύσσης, Ἀντιρρητικὸς κατὰ Ἀπολιναρίου, W. Jaeger, Opera Dogmatica Minora, Gregorii Nysseni, tom. III, 1. σελ. 194, 199, 216, 218.

59. Πρβλ. Α. Γ. Γερομίχλου, Χριστολογία, Ἀθήναι, 1951, καὶ G. L. Prestige, Fathers and Heretics, SPCK, London 1940.

60. Πρβλ. Migne Patrologia Graeca, tom. LXXVI, cl. 20Aff, ὅπου διατυποῦται ἡ νεστοριανὴ ἐρώτησις: «τὴν θεότητα λέγετε γεγενῆσθαι;»

61. Πρβλ. μν. ἔργ. ὑπὸ Α. Grillmeier καὶ J. N. D. Kelly.

τοῦ ὑποστατικοῦ εἶναι τοῦ Λόγου καὶ τοῦ ὑποστατικοῦ γίνεσθαι τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Χριστῷ, διότι διέκρινε μεταξύ σαρκὸς¹ καὶ σαρκὸς², ἢ ἀνθρώπου καὶ σώματος ἢ ὑποστάσεως καὶ οὐσίας, συμφώνως πρὸς τὴν περὶ δημιουργίας δογματικὴν. Ἡ διάκρισις αὕτη διέσωζεν καὶ τὴν ἰωάννειον ἀμετάβατον (τὸ ἐγένετο) καὶ τὴν παύλειον μεταβατικὴν ἐνέργειαν (τὸ ἔλαβεν) τοῦ Μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θείου Λόγου. Ἡ ἀπολιναρείος Χριστολογία ἐξίσωνεν τὴν σάρκα¹ μὲ τὴν σάρκα² καὶ ἀντήλλασεν τὴν μεταβατικὴν μὲ τὴν ἀμετάβατον ἐνέργειαν, ἦτοι τὸ ἔλαβεν μὲ τὸ ἐγένετο. Διὰ τοῦτο καὶ διέτρεχε τὸν κίνδυνον τῆς αἰρετικῆς ἀντιλήψεως τοῦ τραπῆναϊ τὸν Λόγον εἰς σάρκα ἢ θεωρεῖν τὴν σάρκα ὁμοούσιον τῷ Λόγῳ. Ἡ νεστοριανὴ Χριστολογία ἐπραττεν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον τῆς ἀπολιναρείου. Ἐξίσωνε τὴν σάρκα¹ μὲ τὴν σάρκα² (τὴν φύσιν μὲ τὴν χάριν) καὶ ἀντήλλασεν τὴν ἀμετάβατον ἐνέργειαν μὲ τὴν μεταβατικὴν, ἦτοι τὸ ἐγένετο μὲ τὸ ἔλαβεν⁶². Διὰ τοῦτο καὶ ἔρρεπεν πρὸς τὴν αἰρετικὴν διδασκαλίαν τῶν δύο υἱῶν ἐν Χριστῷ.

Ἡ Χριστολογία τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Κυρίλλου κινεῖται μεταξύ τῶν δύο ἀντιθέσεων, τῆς νεστοριανῆς καὶ τῆς ἀπολιναρείου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ὀρολογία δὲν εἶναι «τεχνικῶς» καθωρισμένη. Τοῦτο ὠφείλετο, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀθανασίου τουλάχιστον, ὅτι τὴν ἀνέπτυσσεν ὁ ἅγιος πατὴρ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν βιβλικῶν κατηγοριῶν καὶ ὡς θετικὴν ἀντίδρασιν πρὸς τὴν κληρονομηθεῖσαν προβληματικὴν ὀριγένειον ὀρολογίαν. Οἱ συλλογισμοὶ του ὅμως, εἶναι τόσον καθαρῶς διατυπωμένοι ὥστε νὰ διακρίνονται σαφῶς αἱ δύο ἀπόψεις τῆς Χριστολογίας του, ἡ ἀνθρωπίνη (ἢ χαρισματικὴ) καὶ ἡ σωματικὴ (ἢ κτισματικὴ), αἵτινες ἀναλογοῦν πρὸς τὴν δυναμικὴν διττότητα τῆς ἀνθρωπολογίας του. Αἱ δύο αὗται ἀπόψεις τῆς Χριστολογίας τοῦ Ἀθανασίου συνιστοῦν τὸ κριτήριον τῆς Ὀρθοδόξου Χριστολογίας κατὰ τὴν μακρὰν διαμάχην μεταξύ Ὀρθοδοξίας καὶ αἰρέσεως ἢ ὁποῖα ἐξακολουθεῖ μετὰ τὸν θάνατόν του. Ἡ διττότης αὕτη τοῦ Ἐνὸς Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ θριαμβεῖ τελικῶς εἰς τὴν 4ην οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος (451 μ.Χ.) καὶ ἀποσα-

62. Πρβλ. τὸ ἀκόλουθον ἀθανασιανὸν κείμενον, Κατὰ Ἀρ. β', 43: «Ἐκεῖναι μὲν γὰρ (αἱ αἰρέσεις) πλεον τι τῆς ἀληθείας καταψεύδονται, καὶ ἡ περὶ τὸ σῶμα σφάλμα ἔχουσι, λέγοντες μὴ ἐκ Μαρίας ἐσχηκέναι σάρκα τὸν Κύριον, ἢ ὅτι ὅλως οὐ γέγονε ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἐφάνη... καὶ ἐδόκει ἄνθρωπος φαίνεσθαι». Ἡ αὕτη ἰδέα ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐναντίον τοῦ Νεστορίου. Ὁ Κύριλλος ἐπιμένει ἐπὶ τοῦ ἐγένετο ἐνῶ ὁ Νεστόριος τὸ ἀποφεύγει κατὰ τρόπον δοκητικόν! Ὁ Νεστόριος ἠρνήθη τὸ ἐγενήθη ἢ ἐκ τῆς Παρθένου καὶ ἐδέχθη τὸ παρῆθεν. Ἀντιθέτως ὁ Κύριλλος ὑπεστήριξε ὅτι ἀληθῶς ἐγεννήθη ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας ὁ Λόγος καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος. Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν ἀκόλουθον χαρακτηριστικὴν ἀθανασιανὴν ρῆσιν: Πρὸς Σεραπ. Δ', 15, «οἱ μὲν τὰ σωματικὰ βλέποντες τοῦ Σωτῆρος ἠρνήσαντο τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος» οἱ δὲ τὰ τῆς θεότητος θεωροῦντες ἠγνόησαν τὸ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο».

φηνίζεται περαιτέρω εις τὴν νεοχαλκηδόνειον ἐποχὴν καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἔργα τοῦ Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ καὶ μάρτυρος, ἀκόμη καὶ τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας. Ἡ ἀνθρωπίνη ἀποψὶς τῆς ἀθανασιανῆς Χριστολογίας ἀλλοιώνει οὐσιαστικῶς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πατερικῆς Χριστολογίας ἣτις ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ 10' αἰῶνος μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Δόγματος. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ὠμίλησε περὶ ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ ἀντιοχειανῆς Χριστολογίας ὡς ἀντιθέσεως θεοκεντρικῆς καὶ ἀνθρωποκεντρικῆς θεωρήσεως, συνεπαγομένων τάσεων μεταξὺ ἀνθρωπολογικῆς σμικρύνσεως καὶ ἀνθρωπολογικῆς μεγενθύσεως ἢ θεολογικῆς μεγενθύσεως καὶ ἀνθρωπολογικῆς σμικρύνσεως. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς παρούσης μελέτης οἱ δύο πόλοι τῆς τάσεως δὲν εἶναι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἀλλὰ δύο ἀντιλήψεις περὶ Θεοῦ συνεπαγόμεναι δύο ἀντιλήψεις περὶ ἀνθρώπου καὶ δύο ἀντιλήψεις συσχετίσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Αἱ δύο περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις εἶναι ἀφ' ἑνὸς εἰς ἀπόλυτος μεταφυσικὸς Θεὸς — μία ἔννοια δεῖστικῆ/θειστικῆ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς μεταφυσικῆς τοῦ ὄντος ἢ τῆς ἐβραϊκῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἤθους — καὶ ἀφ' ἑτέρου, ὁ ὑπερβατικῶς παρὰν Θεὸς ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτεται εἰς τὰς ἱερὰς Γραφὰς ὡς ὁ Θεὸς ὁ ἐνεργῶν καὶ ἀνακεφαλαιῶνων ἐν Χριστῷ τὴν ἐνεργειάν Του⁶³. Αἱ δύο ἀνθρωπολογικαὶ ἀντιλήψεις εἶναι ἀφ' ἑνὸς εἰς ἄνθρωπος αὐτοτελής, αὐτόνομος αὐτοκίνητος (ἄνθρωπος per se) ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὸν ἑαυτὸν του διακρινόμενος (καὶ μάλιστα ἀπομακρυνόμενος) ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἄνθρωπος ἐνυπάρχων καὶ ἔννομος καὶ ἑτεροκίνητος (ἄνθρωπος ἐνθεος), ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὸν ἑαυτὸν του συνδεδεμένος καὶ συνερχόμενος μετὰ τοῦ Θεοῦ. Τέλος αἱ δύο ἀντιλήψεις συνδέσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου (ἢ γενικώτερον Θεοῦ καὶ κόσμου) εἶναι μία ἄμεσος καὶ μία ἔμμεσος, εἰς μονιστικὸς θεϊσμός, καὶ εἰς χριστιανικὸς θεϊσμός. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ παράδοσις ἐκκινοῦν ἐκ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ γραφομένων καὶ νοουμένων εἰς τὰς ἱερὰς Γραφὰς καὶ καθιστοῦν Αὐτὸν τὸ λῆμμα τῆς Θεολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας. Οὕτως ἀναπτύσσουν τὴν διαφοροποιούσαν σχέσιν ἢ συσχετίζουσιν διαφοροποιήσιν ὕ π ο σ τ ἄ σ ε ω ς καὶ ο ὕ σ ἱ ἄ ς τοῦ θείου ὄντος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γίγνεσθαι, καὶ καταλύουν τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας προκύψασαν τάσιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἡ ἀθανασιανὴ Χριστολογία κατοχυρώνει τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ τὴν ὀρθοπραξίαν ἣτις ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ τελείας θεανθρωπίνης ἐνώσεως καὶ καταλλαγῆς.

63. Πρβλ. G. V. Florovsky, *The Concept of Creation in St Athanasius*, *Studia Patristica*, VI, ed. F. L. Cross (Texte und Untersuchungen zur Geschichte des altchristlichen Literatur, Band 81), 36-57, Akademie-Verlag, Berlin, 1962. Τὸ αὐτὸ ἔβηρον ἑλληνιστί, Φλωρόφσκυ Γ., *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, «Ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας στὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο», Ἀθῆναι 1973, σελ. 9-32.

P R E C I S

The current interpretation of Athanasius' Christology in the History of Doctrine is based on the so-called Alexandrian Logos-flesh (body) Christological framework as distinct from the Antiochene Logos-man framework. A close examination of Athanasius' texts shows clearly that this schematisation is false. Athanasius uses in his Christology the term «man» as equally consistently as the term «flesh» or «body». The following figures indicate the Christological occurrence of these terms in some of Athanasius' most important texts. 1) *De Incarnatione*: «man» 55, «flesh» 6, «body» 126. 2) *Contra Arianos I*: «man» 106, «flesh» 34, «body, 19. 3) *Contra Arianos II*: «man» 108, «flesh» 56, «body» 36. 4) *Contra Arianos III*: «man» 36, «flesh» 109, «body» 52. To determine the interrelations of these terms we may examine the verbs which are employed to attach them to the Logos in the context of Christology. Two verbs may be singled out as representative, the verb «to become» and the verb «to assume». «To become» is used both with «man» and «flesh», but never with «body», whereas «to assume» is used both with «flesh» and «body» but never with «man». Hence, «man» and «body» can be both synonymous to flesh, but never to each other. «Flesh» then moves between «man» and «body» sometimes agreeing with the one and sometimes with the other. So we may distinguish between two nuances of the term «flesh», a «flesh¹» and a «flesh²», which are never separated because «flesh» is for Athanasius a holistic concept. Equally holistic are the terms «man» and «body», in the sense that their particular nuances signify the whole human reality and are never seen in the abstract. On the basis of these considerations, we conclude that Athanasius' Christology has two basic aspects which are mutually and inseparably inter-related, and which, when seen dynamically are expressed by the verbs «to become» and «to assume» and when ontologically by the nouns «man» and «body». Further investigation shows that «to become man» refers to a hypostatic (personal) becoming which is governed by the Hypostasis of the Logos and His grace to man. It signifies the mystery of the hypostatisation (personalisation, divinisation) of man's being (body) after the grace of the Hypostasis of the Logos. This is the mystery of man's *creatio continua* which is interrupted because of sin but is

revived again and perfected in Christ. The crucial Athanasian doctrine here is that only the Logos (and the Trine God) is hypostasis, whereas man becomes hypostasis only when he is enhypostatic in the Logos. The heart of the Mystery of Christ is precisely the dynamic concurrence of the hypostatic being of God and the hypostatic becoming of man. It means that the Logos Who is an eternal hypostasis *becomes humanised without ceasing to be* divine. The hypostatic or personal categories take precedence here over the substantial. The becoming is not substantial but hypostatic, though the assumption of human substance is presupposed.

It was precisely this concurrence of hypostatic being (Divine Logos) and hypostatic becoming (the inhominated Logos) that the Arians, Apollinarians and Nestorians could not perceive. Arian metaphysics ruled out all notions of the becoming of the Divine, hence they interpreted the Logos become flesh as involving a creaturely Logos. Apollinarians believed in a fully divine Logos consubstantial with God the Father but could not see how He could become, hence they tended either to divinise the flesh or deny the human hypostatic becoming. The Nestorians worked with aristotelian categories and therefore understood the human hypostasis not as a becoming but as a being *per se*. They then saw in Christ the unity of two beings and two hypostases which can appear together but never be concurrent in one. Hence they exchanged the verb «to become» with the verb «to assume» and destroyed the Mystery of the Logos; being God and becoming man truly and fully. Ultimately the difference between the Athanasian Christology and the heretical Christologies of the patristic era lies in the conception of God, man and their interrelation in creation and redemption.